



A | Ω

keresztyén igazság

az **Ordass Lajos Alapítvány** negyedévi folyóirata

Új folyam 110. szám

2016. 2. szám

tartalom

igehirdetés

A pünkösdi csoda / 1

Luther-konferencia

Kamp Salamon: Luther és Bach / 5

tanulmányok

Zászkaliczky Péter: Megjegyzések A reformáció kincsei I. kötettel kapcsolatban / 10

Tubán József: Reformáció hátulnézetből. Luther belső vívódásai
és hitvallásra való elszántsága gyóntatóatyjának írt levelei alapján / 13

köszöntés

Boleratzky Loránd köszöntése / 29

könyvismertetés

Isó Gergely: Tanúhegy. Recenzió a Vladár Gábor emlékkötetről / 30

szerkesztőségünk postájából / 35

tartalmi összesítők / 40

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 110. szám – 2016. 2. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

A pünkösdi csoda¹

És mikor a pünkösdi napja eljött, mindnyájan egyakarattal együtt valának. És lőn nagy hirtelenséggel az égből mintegy sebesen zúgó szélnek zendülése, és eltélt az egész házat, a hol ülnek vala. És megjelentek előttük kettős tüzes nyelvek és üle mindenikre azok közül. És megtelének mindnyájan Szent Lélekkel, és kezdének szólni más nyelveken, a mint a Lélek adta nékik szólniok. Lakoznak vala pedig Jeruzsálemben zsidók, istenfélő férfiak, minden nép közül, melyek az ég alatt vannak. Minekutána pedig ez a zúgás lőn, egybegyüle a sokaság és megzavarodék, mivelhogy mindegyik a maga nyelvén hallá őket szólni. Álmélkodnak pedig mindnyájan és csodálkoznak vala, mondván egymásnak: Nemde nem Galileusok-é ezek mindnyájan, a kik szólnak? Mimódon halljuk hát őket, kiki közülünk a saját nyelvén, a melyben születünk? Párthusok és médek és elámiták, és kik lakozunk Mesopotámiában, Júdeában és Kappadócziában, Pontusban és Ázsiában, Frigiában és Pamfiliában, Égyiptomban és Libiának tartományiban, mely Cziréne mellett van, és a római jövevények, mind zsidók, mind prozelitusok, Krétaiak és arabok, halljuk a mint szólják a mi nyelvünkön az Istennek nagyságos dolgait. (ApCsel 2,1–11)

Szinte azt kívánnám, hogy bár ne hallottuk volna még soha ezt a pünkösdi történetet. Mennyire megragadna minket! Milyen érdeklődéssel kérdeznénk: mi történt tulajdonképpen azon a napon! Sokszor túlságosan nehézé teszi számunkra az érdeklődést az a tény, hogy nagyon jól ismerjük a bibliai híradást, de a történet mélyébe soha nem hatoltunk bele.

Az ilyen történetet az ember különböző módon olvashatja.

Lehet ezt úgy is olvasni, mint pusztán *történeti beszámoló* olyan eseményről, mely messze tőlünk, rég elmúlt időben folyt le. Így olvasni a pünkösdi történetet annyit jelent, hogy sohasem juthatunk el mélységeinek meglátására. Ami ugyanis pünkösdkor történt, az nem valami elhatárolt esemény volt, hanem valami nagyon szent dolognak a kezdete. Krisztus halála, feltámadása és mennybemenetele fölé oda van írva: egyszer s mindenkorra – „... tulajdon vére által ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, örök váltságot szerezve.” (Zsid 9,12) Pünkösdi azonban másként áll. A Szentlélek újjászülő, teremtő, vezető és megszentelő munkája Krisztus anyaszentegyházának állandó életjelensége. Pünkösdi tehát nem csupán elmúlt történelmi esemény, hanem nemzedékről nemzedékre, napról napra halljuk Isten szavát: legyen egész életetek mindig pünkösdi! Teljesüljete meg Szentlélekkel!

Azért ezt a történetet úgy is lehet olvasni, hogy megértjük belőle, *mi is valójában a keresztyénség*. A pünkösdi esemény ugyanis nem az emberi fejlődés magasságainak egy csúcspontja, hanem az emberi életbe felülről jött be valami egészen új. A keresztyénség nem természetes

Megértjük belőle, mi is valójában a keresztyénség.

1 Kézirat. Vancsai József lelkész tulajdonában. Az igehirdetésben az Ordass Lajos által használt fordítás alapján idézzük a bibliai igéket.

terméke az ember vallásos életének, hanem a keresztyénség valóban olyasvalami, ami a szó szoros értelmében felülről szállt alá. Eltekintve attól, amit ma a pünkösdi beszámolóból hallotunk, Péter apostol itt tartott prédikációjában félreérthetetlenül mondja: „... az Istennek jobbjára által felmagasztaltatván, és a megígért Szent Lelket megnyervén az Atyától, kitöltötte ezt, a mit ti most láttok és hallotok.” (ApCsel 2,33) A keresztyénség lényege tehát az, hogy a feltámadott és mennybe ment Megváltó a mennyből valami újat, újjáteremtő erőt küldött le az elbukott embernek.

Igaz, hogy itt lent is történik valami előkészítés ennek a felülről ajándékozott új életnek elfogadására. Van az egész kijelentéstörténetben valami, ami az Isten irányító keze alatt ezen a

Úgy is lehet olvasni, mint a keresztyénség feletti ítéletet.

földön készíti elő az új életet. Az Isten kormányzó gondviselése a megújulás feltételeit készíti el bennünk itt lent, amint a földműves előkészíti a földet. De a legjobban előkészített föld sem teremhet életet, ha felülről semmit sem vetnek

bele. És a pünkösdben éppen ez a döntő, hogy valami érkezett, ami nem innen lentről, hanem onnan fentről való.

A keresztyénség előkészítését Isten hosszan munkálta a földön. Keresztyénséggé azonban csak akkor lett mégis, amikor Isten megnyitotta a menny zsilipjeit, és az előkészített szívekbe elküldte a Szentlelket. Mert a keresztyénség nem emberi nézetek, vélemények, felfogások összefoglalója vagy a többinél jobb világnézet, hanem a keresztyénség új élet ajándéka felülről. A keresztyénség nem abból áll, hogy te vagy én nyújtózunk Isten után vágyódva, hanem Isten a Szentlélekben Jézus érdeméért neked és nekem új életet ajándékoz.

Minthogy azonban ez sajnos túlságosan ritkán történt meg, azért ezt a pünkösdi történetet úgy is lehet olvasni, mint a *keresztyénség feletti ítéletet*. Mert valóban pünkösdi ünnepén sokszor azt kérdezhetjük magunktól: hol van hát mindaz, amiről ezen az ünnepen hallunk? Hol van a magasba szárnyaló erő, a magasból származó hatalom? Hol vannak a kegyelmi ajándékok? Hol van a pünkösdi ébredés? Hol van a világ fölötti győzelem?

Hála Istennek, több van meg ezekből, mint gondolnánk. Mégis igaz, fájdalmasan, hogy a keresztyénség ereje az emberek által túlságosan alkuba bocsátkozott a föld gondolkozásával, és sokszor nincsen meg más, csupán a keresztyénség látszata. Az új élet, mely Krisztus beteljesített váltságműve nyomában a menny forrásaiból indult el, sokszor olyan, mint a homokban elfolyó víz. Igaz e kép szerint, hogy a folyó mindig alacsonyabb síkban kanyarog, mint a forrása, ezért természetes, hogy a keresztyénség nem tudott mindig megmaradni a pünkösdi ünnep magasságaiban. De nem következik ebből, hogy mindjárt oly mélyre kellene süllyednie, mint azt a „keresztyén élet” ma mutatja. Szinte megtagadja magas származását. A pünkösdi friss, félelem nélküli, bizonyágtévő és győzelmes lelki életnek nem kellett szükségszerűen a megkövesedésbe, félszívűségbe, tanvitákba, testvértelen viszályokba és a világgal való hamis megalkuvásba süllyednie.

Nem úgy állok itt, mint aki ítéletet akar mondani kemény szóval mások keresztyénsége fölött. Inkább felelősséget érzek magam is. Mindannyiunkat fogva tart bizonyos mértékig a világ

hálója. De ebben a fogságban is kiáltja bennem a lélek: a bennem élő lélek szomjazva kiált a fe-
lülről érkező Lélek után. És éppen ez a szomjú vágyakozás a bizonyosága annak, hogy a pünkösdi
sokkal több, mint amit szürke küzdelmeink és vágyaink között gondolunk róla.

Azért ezt a pünkösdi történetet nem csak mint történeti híradást, nem csak mint a keresz-
tyénségről való bizonyágtévőt, nem is csupán mint a keresztyénség fölött kimondott ítéletet
akarjuk olvasni, hanem olvassuk úgy is, mint *szent ígéretet*, melyben Isten üzenetet küld arról,
hogy milyen nagy, csodás dologhoz akar hozzásegíteni minket.

A mostani ünnepen felemeljük fejünket és imádsággal, vágyódással tekintünk a pünkösdi
magasságokba, kérve a Megváltó Istent, hogy hajoljon le hozzánk és újítsa meg bennünk Szent-
lelkének hatalmát. Segítsen hozzá, hogy a Szentlélek megértésében meglássuk, hogy az újtó
erejéről szóló történet nem csak régi mese vagy szólam, hanem a legboldogítóbb valóság, a
Megváltó Isten szent ajándéka.

Mi az a pünkösdi csodában, ami hordozó erőt ad, és ami megmarad?

Azt olvassuk: „És megjelentek előttük kettős tüzes nyelvek és üle mindenikre azok közül.”
(ApCsel 2,3) Ilyen tűznyelvekre van-e elsősorban szükségünk? Nem! Ha jól mérlegeljük, úgy
ezek a tüzes nyelvek végső eredményben csupán jelek voltak. Ha még annyira vágyódunk is
azután, hogy a Lélek erejével tüzes nyelveken tudjunk szólni, hogy minden szó parázs legyen,
mely gyújt és világít, mégsem ez a lényege a pünkösdi ajándéknak. Nem ez a magja.

Szó van itt sebesen zúgó szélnek zendüléséről. Ilyen viharra van-e szükségünk? Nem! Ez
sem lényeges jel. Isten az emberhez sokkal többször választotta a csendes szellő útját, mint a
viharét. Ha meg is hagyjuk, hogy ma is szükség van a Lélek hatalmas, megrázó és megtépázó
erejére. Szükségünk volna olyan viharra, mely egyszer már nem a megszokott négy égi táj felől
fúj, hanem felülről, a mennyből, és szétvetné a mi büszke emberi gőgünket, igazságtalansága-
inkat, könnyelműségünket, hatalmi vágyunkat,
és átvezetne bennünket egy keresztyén világ-
ébredésbe. Valóban erre szükségünk volna! De
végső eredményében ez a hatalmas vihar sem a
keresztyénség lényege.

Sem a tüzes nyelvek, *sem a hatalmas vihar,*
sem az elragadtatás beszéde nem igazi lényege
a pünkösdsnek.

Szó van itt csodás elragadtatás állapotában
elmondott beszédről úgy, hogy az apostolok különböző nyelveken hirdették Isten nagyságos dol-
gait. Ilyen idegen nyelveken elmondott bizonyágtétel-e az, amire szükségünk van? Nem! Isten
ezt az adományt úgy osztja ki, amint neki tetszik. Bibliafordításaink, minden nyelven végzett
missziói szolgálata egyházunknak ebbe a síkba tartozik. Ha mégis e téren valamit kívánni lehet,
hogy bár tudnánk hát mi, ma élő igehirdetők a ma nemzedékének nyelvén beszélni Isten üze-
netét. Hogy a mi korunk gyermekei itt közöttünk elmondhatnák: halljuk, hogy Isten nagyságos
dolgait hirdetik a mi nyelvünkön.

De hát sem a tüzes nyelvek, sem a hatalmas vihar, sem az elragadtatás beszéde nem igazi
lényege a pünkösdsnek.

Mi hát a pünkösdsben az, amire szükségünk van, és ami után vágyódunk? Egészen egyszerűen

ez: „... megtelének mindnyájan Szent Lélekkel” (ApCsel 24). Ez a pünkösd csodájának magja. Ez minden ember legmélyesebb szüksége. A miénk is.

Bárcsak ez töltene el minket mindannyiunkat!

Szentlélek, mely Isten előtt bízó gyermekekké tehet bennünket, hogy megpihenhetnénk benne!

Szentlélek, mely Isten után emésztő vágyat kelt fel bennünk, hogy Isten országa jövetelét égő szívvel fogadhatnánk! – Szentlélek, mely elvégezné azt a csodát, hogy mi is tanúbizonyságok lehetnénk Isten ügye mellett! – Szentlélek, mely beültetne bennünket az igazi lelki világba!

Ha ez töltene el bennünket!

„[M]egtelének mindnyájan Szent Lélekkel” – magasabb életerővel, mely új, megváltott emberekké tette őket. Íme, ez volt a pünkösd ünnepe. És ez az az ígélet, melyet mi is nyerünk pünkösd ünnepén. Így cselekedhetik Isten velünk is Jézus Krisztusért.

Miért nem történik hát ez meg velünk? Talán szegény lett Isten a Szentlélekben? Nem! Isten Lelke mérték nélkül van meg. Amint nem született még erre a földre több ember, mint ahány számára levegő van, úgy nem hívott Isten életre több gyermeket, mint amennyinek Szentlelket tud adni.

A Szentlélek csak arra száll, aki Jézus követésében él.

De van valami akadály az útban, amiért nem telhetünk meg Szentlélekkel. Egyetlen magyarázat az, hogy mi nem úgy várjuk a Lélek érkezését, mint az első 120.

Ők Jézussal jártak, látták Jézus dicsőségét és hallgatták szavát. A Szentlélek csak arra száll, aki Jézus követésében él úgy, hogy növeli dicsőségét, az ő szava élete egyetlen parancsa. Csoda-e hát, hogy mi nem tudunk megtelni Szentlélekkel?

Azok átélték a nagypénteket, amikor összetört bennük minden, ami az övék volt. Ez ma is az élet törvénye: összetörettetés egyéni vágyainkban. Nem lehet egyszerre tele lenni önmagunk bizalmával és Isten Lelkével. Üres helyet kell készíteni a Léleknek. Csoda-e hát, hogy mi nem tudunk megtelni Szentlélekkel?

Azt olvassuk a pünkösdre készülőről (ApCsel 1,14), hogy imádságban várták a Lelket. Eszünkbe jutott-e már imádkozni azért, hogy megteljünk Szentlélekkel? Csoda-e hát, ha ez nem történik meg velünk?

Azért legyen ma forró az imádságunk, amikor a pünkösd csodát várjuk, és a Szentlelket kérjük szívünkbe! Ámen.

Cegléd, 1940. május 12.

Luther és Bach

1750. július 28-án Lipcsében elhunyt Johann Sebastian Bach, olyan életművet hátrahagyva, amely zenei sokféleségben, kompozíciós kvalitásban, az esztétikai kifejezés területén és a teológiai igazságok megfogalmazásának erejét illetően, példa nélkül álló. E megállapítás igazságain túllépve azonban fontos, hogy megértsük: a mű nem szemlélhető elkülönítve mechanikusan, csupán elvont zenei anyagként. Tehetség, mesterségbeli tudás, tradíció és hit csak organikus teljességként értelmezhető. Éppen ezért megdöbbentő számomra az emberiségnek azon igyekezete, mely arra irányul – könyvtárnyi irodalmat hozva létre –, hogy Bach zenéjének lényegét csupán esztétikumában határozza meg. Vigyázzunk, könnyen úgy járhatunk, mint az az irodalomtörténész, aki Luther prédikációit tanulmányozva, azok csodálatos szövegritmusát, periódusainak elevenségét, költői képeinek ihletettséget, a német irodalmi nyelv létrehozásában betöltött döntő szerepét leltározza csupán, mit sem sejtve a művészi és költői értékeken túllendülő középpontról, Jézus Krisztus evangéliumáról. Luther és Johann Sebastian Bach életműve a krisztusi evangélium kegyelmében született, s innen nyeri ragyogó fényességét, és innen támad fel erővel.

Bach zenéjének legrejtettebb és egyben legdrágább kincse, Jézus Krisztus jelenléte. A Krisztushoz vezető utat Bach számára a lutheri tanításhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás – mely az évek során egyéni, személyes felismerésévé vált – nyitotta meg. Hadd idézzem itt Bach életének talán legmegindítóbb és legmegrendítőbb levelét 1738. május 24-ről, melyet fia, Johann Gottfried Bernhard érdekében írt Johann Friedrich Klemmhez, aki a fiúért sokszor kiállt és segítette. Johann Gottfried Bernhard 1735-ben a mühlhauseni Mária-templom orgonistája volt. Két év múlva súlyosan eladósodva ezt az állását feladta, és a sangerhauseni Jakab-templomba került, ahonnan két év múlva szintén súlyos adósságokba keveredve távozott.

„Hogy mily fájdalommal és búval írom eme válaszomat, azt Nemes Uram, ki szerető s jó szándékú atyja édes gyermekeinek, maga is megítélheti. Az én (sajnos rossz utakra tévedt) fiamnak esztendeje immár, mikor is ama tisztesség ért, hogy Nemes Uram dús vendégszeretetét élvezhettem, színét sem láttam. Nemes uram azt is tudja, hogy akkoriban nem csupán az élelmezését, de a mühlhauseni váltót is [...] rendjén megfizettem, s mi több, még néhány ducatot is visszahagytam egynémely adósságainak törlesztésére, remélvén, hogy immár más életmódra tér. Hanem legnagyobb megdöbbenésemre újólá azt kell hallanom, hogy ő itt és ott ismét adósságokat csinált, életmódja szemernyit sem változott, sőt, mi több, még meg is szokott, és tartózkodásának helyéről nekem mind a mai napig a legcsekélyebb híradással sem volt. Mármost mit mondjak vagy tegyek még? Mivel immár sem intés, sem szerető gondoskodás és assistance elegendőnek nem bizonyult, így türelemmel kell viselnem keresztet, eltéve-

Tehetség, mesterségbeli tudás, tradíció és hit csak organikus teljességként értelmezhető.

lyedett fiamat pedig egyedül az Úristen irgalmába kell ajánlanom, nem kételkedvén abban, hogy ő meghallgatja bús könyörgésemet, s végezetül szent akarata szerint munkálkodni fog fiam szívében, hogy megtanulja, miszerint megtérését egyedül csupán Isten irgalmának köszönheti.”¹

Hogy Bach zenéjének lényegét megértsük, először Luther zenefelfogásával kell megismerkednünk.

Luther zenefelfogása

Luther zenefelfogásának forrása Augustinus, aki a zenét „*donum Dei*” az Isten adományának tekinti. Amikor Luther azt írja „*Musik ist Gabe Gottes*”² egyértelművé teszi, hogy a zene nem scientia (tudomány), hanem mindenek előtt creatura, mégpedig Isten teremtménye. A zenén keresztül lehetősége nyílik az embernek arra, hogy a felfoghatatlan isteni bölcsességre lásson, s a Teremtő arcának vonásait megpillantsa. Az Isten bölcsessége hangzatokban, és harmóniakban válik felfoghatóvá, melyek létrejötté számarányokban fejezhető ki, ahogy a Bölcsességek Könyve, tizenegyedik fejezetének, (húsz) huszonegyedik versében olvassuk: „*Te mindent mérték, szám és súly szerint rendeztél el.*” („*Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti*”). 1530-ban Luther a zenére vonatkozó nézeteit így foglalja össze röviden: Szeretem a zenét, mert az:

1. „nem az emberek, hanem az Isten adománya (*Dei donum non hominum est*)
2. mert a lelket megvidámítja (*Quia facit laetos animos*)
3. mert elűzi az ördögöt (*Quia fugat diabolum*)
4. mert ártatlan örömet (boldogságot) terem. S közben eltűnik harag, vágyakozás és ön-

Először Luther zenefelfogásával kell megismerkednünk.

hittség. A teológia után a zenének adom az első helyet. Ez Dávid és az összes próféták példáján könnyen belátható, akik minden mondanivalójukat versekben és énekekben fejezték ki. (*Quia innocens gaudium facit. Interim pereunt irae,*

libidines, superbia. Primum locum do musicae post Theologicam. Hoc patet ex exemplo David et omnium prophetarum, qui omnia sua metris et cantibus mandaverunt.)³

E tömör megfogalmazás második felére külön is érdemes odafigyelnünk. Dávid zoltár-énekével űzi el Saul rossz szellemét. Luther maga is megtapasztalta, hogy a zene képes elűzni a bánatot. „*A szomorúság szelleme a Sátán; következésképp elviselhetetlen számára az öröm; ezért a zenétől messze távol tartja magát.*”⁴ A zene képes megfutamítani a Sátánt, ezért kerül Luther gondolkodásában közvetlenül a teológia mellé, és ezért kap a zene és az evangélium hirdetésének egységes eszméje közötti szoros összefüggés különleges hangsúlyt.

1 Bach-Dokumente Bd. 1. Leipzig, 1963, VEB Deutscher Verlag für Musik. 107.

2 Johann Bouman: *Musik zur Ehre Gottes*. Basel, 2000, Brunnen. 11.

3 D. Martin Luthers Werke, Weimar 1883–1929 Weimarer Ausgabe – WA 30 II. 696.

4 WA 54, 34.

„Az Úrnak énekelni nem azt jelenti, hogy mindig vidámak legyünk és örüljünk, ellenkezőleg: az „új” ének a keresztes éneke, és ez azt jelenti, hogy a szomorúságok közepette, sőt a halálban az Isten, akit magasztalsz, mindig veled van.”⁵

Luther zenefelfogásának hatása a bachi életműben

Luthernek az Augustinusban gyökerező, zenére vonatkozó keresztyén tanítása és a Bach-korabeli ortodoxia volt az a szellemi tradíció, amely Bach szimbólumokban gazdag teocentrikus zenefelfogását és egész életét meghatározta.

Leonhard Hutter „*Compendium locorum theologicorum*”-ából, mely tankönyvül szolgált az ohrdrufi latin iskolában, ismerte meg Bach az ortodox lutheri teológia alapvető téziseit, melyek az iskolai nevelésben és így Bach szellemi nagykorúvá válásának folyamatában szoros egyensúlyt tartottak a klasszikus latin kultúrával. E képzési ideálban az élet értelmét az Isten szolgálata a „*laudatio Dei*” és a „*recreatio cordis*” adta, ahogyan azt a „*Kurtzer Unterricht von den so genannten General Baß*” („Az úgynevezett generálbasszusról szóló rövid tanítás”) című írásában, melyet 1738-ban diktált tanítványai („*für seine Scholaren in der Music*”) számára, így fogalmazza meg: „A generálbasszus a zene legtökéletesebb alapja, amelyet mindkét kézzel játszanak oly módon, hogy a bal kéz az előírt hangokat játssza, a jobb pedig konszónanciákat és disszónanciákat fog hozzá úgy, hogy jól hangzó harmónia keletkezzék Isten dicsőségére és a lélek megfelelő felvidítésára, és mint minden zenének, úgy a generálbasszusnak is csak Isten dicsőítése és a lélek újjáteremtése lehet az indoka. Ha valaki megfeledezik erről, nem keletkezik valódi zene, de sátáni hangzavar és kornyikálás.”⁶

A zene képes megfutamítani a Sátánt.

(„Cap. 2. Von der Definizion – Der General Bass ist das vollkommste Fundament der Music welcher mit beyden Händen gespielet wird dergestalt das die lincke Hand die vorgeschriebene Noten spielet die rechte aber Con- und Dissonantien darzu greift damit dieses eine wohlklingende Harmonie gebe zur Ehre Gottes und zulässiger Ergötzung des Gemüths und soll wie aller Music, also auch des General Basses Finis und End Ursache anders nicht als nur zu Gottes Ehre und Recreation des Gemüths seyn. Wo dieses nicht in acht genommen wird da ists keine eigentliche Music sondern ein Teufflisches Geplerr und Geleyer.”)⁷

Nem emberi találmány, hanem a teremtés isteni rendjének titka.

A generálbasszus azért a zene legtökéletesebb alapja és azért kap jelentős hangsúlyt Bach megfogalmazásában, mert legfőbb meghatározója a „trias harmonica perfecta” a dúr és a moll hármashangzat viszonya. A „trias harmonica perfectát” Bach Fundament-nak nevezi, amely nem emberi találmány, hanem a teremtés isteni rendjének titka. Tükör, amelyben Isten dicsősége ragyog. Szentháromság bizonyíték.

5 WA 2, 333, 25.

6 Walter Kolneder: *Bach-Lexikon*. Budapest, Gondolat, 1988. 138.

7 Philipp Spitta: *Johann Sebastian Bach*. Leipzig, 1921. Bd. 2. 915.

„Formula von Gottes Weisheit” – mondja Werckmeister.⁸ A hat hangból álló sor (Hexachord) Ut-Mi-Sol hangjai adják a Dúr hármashangzatot, melyet Heinrich Buttstedt (1666-1727) a „majestätisch und prächtig”, fenséges és pompás jelzőkkel illeti a Re-Fa-La adja a Moll hármashangzatot, amelyet „sanft und demütig”-nek szelidnek és alázatosnak nevez.

Egy Dúr és egy Moll hármashangzat kapcsolatát, viszonyát tekinti Buttstedt „trias harmonica perfectanak” és azt a „mi legdrágább közbenjárónknak Jézus Krisztusnak isteni és emberi természetével azonosítja. („göttlichen und menschlichen Natur unseres theuersten Mittlers Jesu Christi”)⁹

A zene csak azért fejezheti ki Isten dicsőségét, mert a teremtés tökéletességének hangzó képmása. A kozmikus harmónia kifejezésére szolgáló „trias harmonia perfecta” mint eszköz az Isten ajándéka és nem mint emberi aktivitás és tett értelmezendő. Bach definíciójának másik fontos kifejezése a „recreatio cordis” a teljes emberre vonatkozik, akit a zene visszahelyez eredeti állapotába az isteni rendbe.

Bach itt is a lutheri tanítást követi. „Én szabadon ítélek és nem szégyenlem beismerni, hogy a teológia után nincs más művészet, amely a zenével egyenrangú lenne. Mert egyedül a zene az, amelynek nincs más célja, mint a teológiának. Egy nyugodt és vidám lelkiállapot, kedély megteremtése, nyilvánvaló tanúságul annak, hogy a szomorú bánatnak, gondoknak és a nyugtalan gondolatoknak szerzője és okozója az ördög, aki a zene hangjai elől éppen úgy futva menekül, mint a teológia szavaitól” – mondja Luther.¹⁰

A teológia után nincs más művészet, amely a zenével egyenrangú lenne.

A zene tehát nem más, mint a teológia, hangokba foglalt bizonyágtétel „predicatio

sonora”, hangzó, zengő igehirdetés, amely a bibliai szöveg tartalmát megeleveníti. Innen érthető meg, hogy Johann Sebastian Bach életműve a tökéletességre és nem a szépségre törekszik. A szépséget úgy tekinti, mint a tökéletesség vonzerejét, mint a részek ideális matematikai viszonyaitól való függőséget, mint rendezettséget, mint harmóniát, mint a minőségek együttműködését és közösségét. Éppen ezért művészetének célja nem esztétikai, hanem metafizikai, amely visszavezeti az embert valóság eredetéhez. Bach számára a legmagasabb rendű művészet az Isteni teremtés, ezért a művészet elválaszthatatlan a teremtéstől. A művészet a teremtésből ered és ezért a teremtésre is utal vissza. Számára a művészet az „első tett” mozdulata.

Mindez Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írott levelének harmadik fejezet, tizenhetedik versét idézi fel, „És mindent, a mit csak cselekesztek szóval vagy tettel, mindent az Úr Jézusnak

8 Andreas Werckmeister: *Musicalische Paradoxal Discourse*. 19. Cap.: „Von der Zahlen geheimen Deutung”. Quedlinburg, 1707.

9 Johann Heinrich Buttstedt: *Ut mi sol Re fa la – Tota Musica et Harmonia Aeterna oder Neueröffnetes, altes, wahres, einziges und ewiges Fundamentum Musices*. Erfurt, gedruckt Leipzig 1717.

10 „Ich urteile freimütig und schäme mich nicht zu bekennen, daß es nach der Theologie keine Kunst gibt, die der Musik gleichgestellt werden könnte. Denn sie allein vermag nach der Theologie das, was sonst nur die Theologie vermag, nämlich ein ruhiges und fröhliches Gemüt schaffen, zum offenbaren Zeugnis, daß der Teufel, der Urheber der traurigen Sorgen und unruhigen Gedanken, vor der Stimme der Musik beinahe ebenso flieht wie vor den Worten der Theologie” WA 54, 34.

nevében cselekedjete, hálát adván az Istennek és Atyának Ő általa.” Ezt az intoleráns megítélést a XVIII. század filozófiája, a felvilágosodás, vagy ahogyan Szerb Antal írja¹¹ az „újpogányság”, minden bizonnyal rossz néven vette. E türelmetlenség a lutheri ortodoxia hangja, mely tud a zene démoni erejéről, de azt teljes határozottsággal elutasítja.

A német felvilágosodás ugyan elismeri a művészet és a zene isteni eredetét, de csupán azt várja el tőle – ahogyan ezt Caspar Printz-nél is megtaláljuk – hogy szép, bájos és kellemes („schön, lieblich und angenehm”)¹² legyen. Ezzel szabad teret, semleges területet nyit az Isten és az ördög között, mely térben az ember függetlenül, kötöttségek nélkül mozoghat és vá- laszthat. A zene tehát nem kizárólag az Isten dicsőítésé- nek eszköze többé, hanem a művészetben sem- mit nem jelentő üres kifejezéssé, úgynevezett hasznos időöltéssé silányul.

Ahogy Hamvas Béla írja: „A modern ember új kategóriát teremtett, a lényegtelenséget, életet, amely mindegy, hogy van, vagy nincs, a lan- gyosat, ami az Evangélium szerint csak arra jó, hogy kiköpjék.”¹³

Nem így a Bach-korabeli lutheri ortodoxiában és nem így Bachnál, aki a zene egyedüli fel- adatát az Isten dicsőítésében látja, mert Isten és a sátán között egyértelmű választást követel. Az ember minden isteni adományával, így művészetével is vagy csak az Istent, vagy csak az ör- dögöt szolgálja. Az emberi lélek újjáteremtését pedig csak az a művészet képes megvalósítani, amelyik létezésének minden pillanatával az Istent dicsőíti.

Bach életműve a tökéletességre és nem a szépségre törekszik.

Helyreigazítás

Sajnálattal közöljük Olvasóinkkal, hogy előző számunkban (2016/1-es 109. szám), Mirák Katalin: „...eleve tudtam, hogy az eredménye irracionális szám lesz.” Emlékezünk? Emlékezzünk Vladár Gáborra! című tanulmányában a szerkesztés során hibát ejtettünk. A tanulmány néhány sor kivételével kétszer található folyóiratunkban. Ha az első öt sor el- olvasása után, amely így fejeződik be: ... a Magyarországi Evangélikus Egyház a Budapest- Fasori Evangélikus Gimnázium impozáns dísztermében – a 23. oldalra lapoznak, és a má- sodik bekezdéstől olvassák, akkor hiánytalanul megismerhetik Mirák Katalin írását. Ez a bekezdés így indul: ... Gimnázium impozáns dísztermében.

A hibáért bocsánatot kérünk a szerzőtől és olvasóinktól.

A szerkesztő

11 Szerb Antal: *A világirodalom története*. Budapest, 1980, Magvető Kiadó.

12 Wolfgang Caspar Printz: *Ausgewählte Werke* 1. kötet 472. vagy *Musica Historica* 125.

13 Hamvas Béla: *Patmosz* 1992. *Életünk Könyve. I. rész Démosztenész. 3. kötet*. Budapest, 237.

Megjegyzések A reformáció kincsei I. kötettel kapcsolatban

Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): A reformáció kincsei. 1. köt. A Magyarországi Evangélikus Egyház. Budapest, 2015, Tarsoly Kiadó, 352 o.

Előzetes megjegyzések

Nem vállalkozom az egyházunk történelmi múltját bemutatni szándékozó kötet részletes, mindenre kiterjedő bírálatára. Ezt sem hiányos felkészültségem, sem a kötetre fordítható korlátozott időm nem teszi lehetővé. Helyreigazításokra szoruló megjegyzéseket teszek, köszönettel fogadva, ha valaki – nálam jobban tudva – saját állításaim tévedésére figyelmeztet.

Megjegyzéseim kizárólag a XIX–XX. századot tárgyaló anyagok egy részére, főképp a budapesti egyházi életre vonatkoznak. Viszont ennek az időszaknak az anyagaiból is levonhatók általános következtetések a könyv egészére nézve.

Általános megjegyzések

Csak örömmel lehet üdvözölni azt, hogy a reformáció közelgő évfordulójára egyházunk öt századát bemutatni szándékozó kötet jelenik meg. A megvalósult szándéknak és a sok, gazdag tartalmú és kitűnően megírt tanulmánynak magam is csak örülni tudok. Ezt akkor sem szeretném elfelejteni, amikor a kötet általam látott fogyatékoságait említem.

Érthetetlen számomra a lektorálás hiánya. Nincs kézirat tévedés nélkül, és nincs könyv hiba nélkül. Ezek számának csökkentése mindig elvárható kötelesség, még inkább egy olyan kiadványban, amelyik ennyire igényes célt tűz ki maga elé. „A szerkesztők és a kiadó leggondosabb munkája ellenére is minden könyvben, kiadványban vannak, maradnak kisebb-nagyobb hibák és hiányok” – olvasható *A magyar helyesírás szabályai* közelmúltban megjelent kötetében, kérve az olvasót, hogy a fellelt hibákra hívja fel a kiadó figyelmét.¹ Ezt az alázatot egy olyan kiadvány képviseli, amelynek 3 szerkesztője és 10 lektora (!) van, s a kötetet az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága dolgozta ki, amelynek 29 tagja és 22 korábbi tagja között akadémikusok sora található.

Vitatható számomra a kötet szerkesztésének módja, amelyik egyházunk történetét rövid, egymástól elkülönülő tanulmányokra bontja. Az így előálló átfedéseket, ismétlődéseket a szerkesztők az előszóban ugyan a könyv erényeként jelzik (9), de az olvasó számára a mozaikdarabokból nem, vagy csak nehezen áll össze magyarországi evangélikus egyházunk múltjának összképe. A számos példa közül csupán kettőt emelek ki. Kánya Emiliát három helyen említi a kötet, a 132., a 203. és a 207–208. oldalakon; az általa szerkesztett *Családi Kör* lapról kétszer (132/1 és 207/3) a *Réges-régi időkről* című emlékiratairól is kétszer (203/1–2 és 208/1) történik említés. A Baráti Mozgalom kétszeri ismertetését pedig csupán két (!) lap választja el egy-

¹ *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás: 2015, 11.

mástól (294–295, valamint 299–300. oldalak). Az információk ezzel a szerkesztési móddal egy egységes összkép helyett széttöredezett, össze nem illesztett mozaikdarabok maradnak. Elmaradt szerkesztői feladat lett volna a témák „ömlesztése” helyett azok csoportosítása, tematikus rendezése is. Erre csupán egyetlen példa: *Az evangélikus liturgia változásai* tanulmány a kötet elején (45–49), míg a *Liturgikus öltözékek, jelképek* (286–290) a kötet végén kapott helyett. Mindkettő a kezdetektől a jelenig ível, összetartozásuk és egymást kiegészítő tartalmuk nem szorul bizonyításra.

Részletes megjegyzések

[E szakaszban a Megjegyzések... szerzője a kötetben talált mintegy 35 hibát sorolja fel, téves állításokat, képaláírásokat és évszámokat. Ezeket a szerzővel való megbeszélés alapján itt nem közöljük. – A szerkesztő]

Összefoglaló megjegyzések

Minden egyházi történetírás kísértése a glorifikálás, amikor csak az kerül megírásra, ami az utókor előtt vállalható és dicsérhető, elhallgatva a belső bajokat, tévedéseket és tévutakat. Erre csak egy példa az 1891/94. évi zsinatról leírtak: „A zsinat azonban eredménnyel munkálkodott” (236/2). Karner Károly viszont ennek a zsinatnak a munkáját egy belsőleg megüresedett egyházi korszak talán legkirívóbb példájának tartja. „Négyszázéves történetünkben ez volt az első alkalom, amikor egyházunk azzal a biztos kilátással rendezhette belső szervezetét és ezen keresztül egyházi szolgálatát, hogy azt nem gáncsolja el az üldöző államhatalom. [...] Ennek a zsinatnak óriási feladata lett volna egyházunknak egy alapjaiban újjáépített és megerősített szervezetet adni. Már ekkor égetően szükséges lett volna az egyházkerületek és egyházmegyék területi beosztását nem kizárólag nemzetiségi szempontok, hanem a kialakuló új közlekedési rend és a területi összetartozás alapján megreformálni. Égető szükség lett volna a gyülekezetek és a közegyház háztartását egységes és igazságos szempontok szerint rendezni. [...] Egységesen kellett volna rendezni a lelkész- és tanítóválasztást s vele kapcsolatban a lelkészi és tanítói javadalmazás ügyét, hogy a gyülekezeti élet rákfenéjeként jelentkező visszaélések, választási harcok az egyházi hivatalok betöltése körül megszűnjenek. Mindebből azonban semmi sem történt [...] A zsinat tulajdonképpen csak a meglévő szükségglakást szentesítette a törvény erejével, felcicomázta a korszellem önelégült liberális demokráciájának a dicsfényével és feledtette, hogy üszkös romokkal van dolgunk.”²

A tanulmányok egy részében a *hangsúlyok eltolódását* érzékelem. Az egy-egy korszakot összefoglaló tanulmányok nagyobb részükben sokkal inkább politika-, tudomány- vagy társadalomtörténetek egyháztörténetre utaló megjegyzésekkel, mint fordítva.

Megkérdőjelezhető, ha egyes személyek vagy csoportok csupán azon a kapcsolóponton keresztül kerülnek be az egyház történetét tárgyaló művekbe, mert keresztségük révén az egyház tagjai. Ezen az alapon – szélsőséges példaként – Haynau táborszernagynak is helye lenne a

2 Karner Károly: Magyar evangélikus egyházunk helyzetképe. *Keresztyén Igazság*, 1936. 1. sz. 7–8.

református egyház múltjáról szóló kötetben. A sok idézhető részletből mindegyik csak egy példa az *Író nők* fejezet (206–208), amelyik kitűnő része lehet egy irodalomtörténetnek, de a nagy számban felsorolt művek nem az egyház történetének részei. Ugyanakkor azt a Reményik Sándort, akinek istenes versei Áprily Lajos előszavával külön kötetben is megjelent,³ s istenkérése vagy Isten elleni lázadása végigkíséri költészetét, a kötetben csupán két mondat mutatja be, mint aki „a két háború közötti erdélyi magyarság meghatározó figurája volt” (297/3). Egy másik példa lehet a Herman Ottót bemutató fejezet (248–249). Egyházi kapcsolatára csupán a keresztsége utal. Életművét magam is tisztetem, de amikor a Jászai Marihoz fűződő gyengéd szálak is említődnek róla, ugyanakkor egyetlen szó sincs egyházi kötődéséről, akkor nem tudhatom meg a könyv alapján, volt-e ilyen egyáltalán. Marad a bizonytalanság, hogy nem idegen tollakkal ékeskedünk-e, amikor vele is egyházunk múltja részeként büszkélkedünk.

A szerkesztők és a sok szerző között nincs egységes koncepció, közös nézőpont abban a kérdésben, hogy mi tartozik bele az egyház történetébe, és mi nem. A kötettel kapcsolatos hiányérzetem leginkább abból ered, hogy sok részletére nem tudok egyházam múltjaként tekinteni. A fenti példákon túl más művekben szívesen olvasok arról, hogy a Mátyás pincében az „Esti Kakasok” és a „Csülökrágó Ifjak” külön asztaltársaságok voltak, vagy Gundel János vendéglősnél külön szoba volt Mikszáth Kálmán és társasága részére. Viszont az egyház történetében az evangélikus vendéglősök számomra nem a receptjeik miatt válnak példaértékűvé, hanem – a könyvben is említett egyházi tisztségeiken túl – olyan segítségnyújtásban, mint amikor az első világháború utáni gazdasági válság idején az egyház megkeresésére vállalták, hogy nyomorgó evangélikus egyetemi hallgatóknak ingyen ebédet adnak. A budapesti szószékeken minden vasárnap elhangzott az azonos felhívás: segítséget az egyetemi hallgatóknak! Baldauf Mátyás római katolikus felesége szinte hetenként jelentkezett: a célra pénzt hozott, és mindig újabb és újabb hallgatókat vett szárnyai alá. Ugyanígy segített Szabó Imre, az Erzsébet királynő királyné étterem és szálloda tulajdonosa, Csörgöcs vendéglős a Keleti pályaudvar mellett, a Kuncz család (a Keleti pályaudvar vendéglőjének bérlői), vagy Haas Andor, az állatkerti vendéglő bérlője. A Gundel vendéglőkben külön asztaluk volt az evangélikus egyetemi hallgatóknak. Az akció eredménye: az egyház a családok és vendéglősök segítségével több száz éhező egyetemi hallgatót tudott segíteni, akik még az egyébként sovány menzadíjat is képtelenek voltak megfizetni.

A kiemelt példák támasztják alá a könyv átdolgozására vonatkozó javaslatomat. Ez az általam jelzett – és feltehetően mások által más helyeken észrevett – hibák kijavítása mellett a tartalmi részek átdolgozására is vonatkozik. Nem lenne elegendő egy javítás csupán az internetre felkerülő digitális változat formájában. Remélem, hogy a készleten lévő példányok száma nem olyan nagy, hogy gazdasági akadály miatt ne kerülhetne egy javított kiadás az olvasókhöz. Ezt azért is fontosnak érzem, mert a kötet internetes reklámja a kiadványt több dicsérendő vonása mellett egy egyetemi tankönyv szintjére is emeli. Végzetes kár lenne, ha hibái tovább öröklődnének.

3 *Kenyér helyett.* Budapest, 1932, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.

Reformáció hátulnézetből. Luther belső vívódásai és hitvallásra való elszántsága gyóntatóatyjának írt levelei alapján¹

Amikor a reformációról beszélünk, többnyire nagy ívű, máig tartó hatású történelmi folyamatok jutnak az eszünkbe, netán lexikonok lapjain sorakozó nevezetes események, évszámok és személynevek, teológusok, pápák és uralkodók szavai, döntései, határozatai, hadjáratok és ütközetek, esetleg egyesek hősies, romantikusan kiszínezhető küzdelmei egy rendszer, egy hatalmasság vagy éppen az egész világ ellen. A múlt biztonságos távolságából hátratekintve akár ilyen is lehetett a reformáció.

Sokkal izgalmasabb azonban a kortársnak, a személyes résztvevőnek a szemével látni az akkori történéseket. Ám ha csupán az adott kor teológiai dokumentumait vizsgáljuk, leginkább csak a hitigazságok melletti kiállás vagy az azok felett folyt polémia objektív, gyakran talán száraznak tűnő jegyzeteivel szembesülünk, tudományos megállapításokkal, amelyek bár korrektül körvonalazzák a vitákat és a problémákat, de nem visznek közelebb magukhoz az események résztvevőihöz.

Egy levél olvasása egészen más. A levél intim műfaj: mások levelébe beletekinteni mindig hátborzongatóan izgalmas élmény. Ha pedig egyenesen egy „nagy” ember, a valamikori események egyik főszereplője tárja fel előttünk eredetileg másnak szánt, esetlegesen bizalmas gondolatait, érzéseit, magánjellegű üzeneteit, félelmeit és kétségeit, vívódásait és megszárdult elhatározásait, akkor magával az élő történelemmel szembesülünk. Ez már csaknem olyan, mintha magunk is részesei lennénk a múlt történéseinek. Közelről láthatjuk akár azt

A levél intim műfaj: *mások levelébe beletekinteni mindig hátborzongatóan izgalmas élmény.*

is, hogy a „nagy” ember, akinek a nevét az utókor könyvekben őrzi, utcanévtáblákra írja, emlékezetét szobrok vagy képek őrzik, költemények és zeneművek szólnak róla – talán nem is volt olyan „nagy” ember, ellenkezőleg: esendő, olykor csak tanácstalan és riadt szereplője az őt körülvevő forgatagnak. Hogy mégis „nagy” emberré nemesült a későbbi századokban, az éppen annak köszönhető, hogy kortársaitól eltérően ő képes volt helyesen dönteni a legélesebb helyzetekben is. Hívó emberként valljuk azt is, hogy ezekre a döntésekre nem az emberi logika, hanem a Szentlélek bölcsessége indította.

A következőkben ilyen leveleket fogunk megvizsgálni: azt a tíz levelet, amelyet Luther gyóntatóatyjának, Johannes von Staupitz ágostonos generálvikáriusnak, később bencés apátnak írt 1518–1523 között. Minthogy Luthernek élete e szakaszában Staupitz volt az egyik legfőbb bi-

1 Az előadás a Soproni Evangélikus Egyházmegye lelkeszi munkaközösségének alkalmán hangzott el 2014. április 9-én Nemeskéren.

zalmasa, joggal gondolhatjuk, hogy vele osztott meg olyan érzéseket és kételyeket, amelyek a tudósoknak vagy a nagyközönségnek szánt könyveiben talán nem érhetők tetten. Így e levelekben nem a „reformátor” szólal meg – egyébként Luther soha nem is nevezte magát így! –, hanem az ember, aki megpróbálja élni a maga hitét, kiáll a hit igazságai mellett, és kénytelen átélni, hogy ezért sokan ellene fordulnak. Ő mégis vállalja ezeket a konfliktusokat, mert tisztában van vele, hogy itt nem ő cselekszik, hanem maga Isten, akinek ő csupán alázas szolgája: az ő szolgájaként pedig nem engedheti meg magának, hogy békés és alázas legyen, és megtadja az igazságot.

1. A gyóntatótya

Ki volt az az ember, aki éppen a reformáció robbanásszerű elindulásakor olyan fontos szerepet játszott Luther életében?

Johannes von Staupitz Szászország egyik legősibb nemesi családjának sarjaként a ma Grimma városhoz tartozó Motterwitzben született 1465 körül. Iskoláit Lipcsében végezte. Münchenben lépett be az ágostonos rendbe 1490-ben. 1497-ben Tübingenben tanult, többek között a kor reformteológusánál, Reinhard Gaissernél. Itt perjel, vagyis a helyi kolostor vezetője is lett. Tudományos karrierje töretlenül ívelt felfelé: 1500-ban a teológia doktora lett – ebben az évben jelent meg az első könyve is –, majd 1502-től a Bölcs Frigyes alapította wittenbergi egyetem teológiai fakultásának professzora volt. A következő esztendőben választották a rendtartomány generálvikáriusává.

Miután Luther 1505-ben belépett a rendbe, Staupitz közeli kapcsolatba került vele. Gyóntatótyja lett, és egyre inkább a bizalmába fogadta a fiatal szerzetest. (Luther egy 1517-ben Frigyes választófejedelemnek címzett levelében úgy utal Staupitzra, mint „aki nek[í] nem kis mértékben a szív[é]n fekszik”.²) Amikor Staupitz

Lutherrel és az általa keltett mozgalommal mindvégig ambivalens volt a kapcsolata.

1510-ben Rómába küldte Luthert, az egyes feltevések szerint éppen az ő egyházszervezési reformjának tervzetét vitte magával a tarisznyájában. Annyi azonban bizonyos, hogy amikor

Staupitz feladta egy évtizedes tanári pályafutását a wittenbergi egyetemen, Luthert ajánlotta maga helyett. Így lett az időközben szintén a teológia doktorává emelkedett Luther 1512-ben a wittenbergi egyetem oktatója.

Ezek után Staupitz ideje java részét Dél-Németországban töltötte. Lutherrel és az általa keltett mozgalommal mindvégig ambivalens volt a kapcsolata: viszonyuk meglazult, ám soha nem szakadt meg. Alapvetően kiállt Luther mellett, és amikor 1518-ban az augsburgi kihallgatás után formálisan felmentette őt a rendi esküje alól, alighanem ezt is azért tette, hogy mentse őt – és egyben saját magát is, minthogy Cajetan bíboros Luther mellett őt is őrizetbe akarta vétetni. 1520-ban Staupitz lemondott rendi hivataláról, sőt kilépett az ágostonosok közül, és

2 Csepregi Z. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei 7. Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 67. 51. sz. (A későbbiekben LVM 7)

kérte felvételét a bencés rendbe. Rövidesen a salzburgi Szent Péter-monostor apátja lett. Itt is halt meg 1524. december 28-án.

Staupitz a középkori teológia két jelentős ága, a skolasztika és a misztika közül egyértelműen az utóbbinak volt a képviselője. Generálvikáriusként ő volt az, aki elrendelte, hogy valamennyi ágostonos kolostorban tartsanak Bibliát, a szerzeteseknek pedig kötelességévé tette annak rendszeres tanulmányozását. Amit Luther a kereszt teológiájának nevezett, és ami azóta is a lutheránus hitvallásosság alapja, annak csírája minden bizonnyal Staupitz krisztocentrikus miszticizmusában keresendő. Ezt különben maga Luther is így érezte, hiszen éppen a Staupitzhoz írt utolsó levelében vallott arról, hogy „az evangélium világossága általad ragyogott fel szívemben első ízben”.³ Ugyanakkor Lutherrel ellentétben

Elrendelte, hogy valamennyi ágostonos kolostorban tartsanak Bibliát.

Staupitz inkább békességre, megegyezésre törekvő ember volt, ami viszont nem jelent feltétlen meghunyászkodást vagy elvtelenséget: ennek gyökere alighanem sokkal inkább szintén a lelki békét kereső misztikus lelkülete lehetett. Az viszont kétségtelen, hogy Luthert nem volt hajlandó nyíltan elítélni, akkor sem, amikor erre legalábbis erős készítés érte a pápai udvar részéről.

A misztikus teológusnak, Johannes von Staupitznak több könyve is megjelent, az utolsó már a halála után:

- Döntés a misehallgatás kérdésében a parochiális egyházban vasárnapokon és ünnepnapokon (*Decisio questionis de audientia misse in parochiali ecclesia dominicis et festivis diebus*, 1500)
- Krisztus engedelmes halálának példájáról (*Von der Nachfolge des willigen Sterbens Christi*, 1515)
- Értekezés az eleve elrendelés magyarázatáról (*Libellus de executione aeternae praedestinationis*, 1517)
- Isten szeretetéről (*Von der Liebe Gottes*, 1518)
- A keresztyén hit szent igazságairól (*Von dem heiligen Rechten christlichen Glauben*, 1525).

Bár Staupitz neve napjainkban jórészt valóban Luther személye miatt ismert szélesebb körben, nagyon izgalmas az utóélete. 1559-ben IV. Pál pápa például gyakorlatilag pusztán a Lutherhez fűződő kapcsolata miatt indexre helyezte a pápával való szakítást mindvégig ellenző Staupitz könyveit, amelyeket ezek után a katolikus befolyás alá tartozó területeken máglyára is vetettek. Ugyanakkor az Egyesült Államokban a Missouri Synod november 8-án külön emléknapot szentel Staupitznak mint az egyház egyik szentjének.

2. A háttér

Az egyházban teret nyert eretnokségek és a hamis vallásgyakorlat ellen egyre nyíltabban és töretlen jóhiszeműséggel fellépő Luther életében gyorsan követték egymást az események. A Staupitz haláláig terjedő időszakban a következő lényeges történésekre kell utalnunk:

3 Csepregi Z. ford. LVM 7. 367. 659. sz.

- 1517. október 31-én Luther kiszegte a búcsúval kapcsolatos tételeit a wittenbergi templom kapujára. Miután ezek a tételek nyomtatásban is megjelentek, Luther bővebb magyarázattal ellátva külön iratban is kiadta őket 1518 tavaszán.
- Ennek megjelenése nagyjából egybeesik az 1518. április végi heidelbergi rendi disputációval, amelynek során Luther ismertette a kereszt teológiájának alapjait.
- 1518 októberében Luther Augsburgban megjelent Cajetan bíboros előtt, aki vissza akarta

Tanítását azonban *nem volt hajlandó visszavonni, amivel birodalmi átkot vont a fejére.*

vonatni vele a tanítását, eretnekséggel vádolva azokat. Luther hajthatatlan maradt. Erre X. Leó pápa diplomatáját, Karl von Miltitzet küldte Bölcs Frigyes választófejedelemhez, hogy rábírja: szolgáltassa ki Luthert Rómának, vagy

legalább hallgattassa el. Ennek érdekében színaranyból készült rózsát ajándékozott a hercegnek.⁴

- Miután Miltitz küldetése nem járt sikerrel, Johannes Eck teológiai vitára hívta ki a wittenbergi egyetem professzorait, mindenekelőtt Andreas Karlstadtot, de mindez valójában szintén Luther elleni támadás volt. A vita 1519 tavaszán zajlott Lipcsében: döntő fordulatot ez sem hozott, csak elmérgesítette Luther és a pápai udvar amúgy is feszült viszonyát.
- X. Leó 1520 nyarán kiátkozta Luthert, aki a pápai bullát nyilvánosan tűzre vetette, és az év végén választ is írt rá, meglehetősen csípős hangnemben, *Az Antikrisztus bullája ellen (Adversus Execrabilem Antichristi Bullam)* címmel.
- 1521-ben V. Károly császár beidézte Luthert a wormszi birodalmi gyűlésre, ahol ő áprilisban meg is jelent. A könyveiben leírt tanítását azonban nem volt hajlandó visszavonni, amivel birodalmi átkot vont a fejére.
- Hogy papját és egyeteme professzorát megvédje, Frigyes herceg védőőrizet alá helyezte az átok sújtotta Luthert Wartburg várában. Eközben Andreas Karlstadt zavart keltett Wittenbergben: megszüntette a mise ünneplését, eltávolította a képeket és a szobrokat a templomokból, és rajongó tanokat kezdett el hirdetni. Az év végén Luther titokban szétnézett Wittenbergben, majd miután meggyőződött a helyzet komolyságáról, böjt első napjaiban viszatért a városba, és elrendelte, hogy az eretnekek „újításait” számolják fel.

3. Luther viharos évei – a levelek alapján

Az első levél (1518. március 31.)

Hogy a helyzet mennyire súlyos volt, és sokan mennyire félreértették Luther fellépését és szándékait, arra jó példa a Staupizhoz intézett első levél, amelyben Luther arról panaszkodik, hogy „a jóemberek már régóta annyira mindent tulajdonítanak nek[em], mintha megvet[tem] a rózsafü-

⁴ A böjt 4. vasárnapján megszentelt aranyrózsa vagy erényrózsa ajándékozása a XI. század közepén már bevett hagyomány volt. A pápa eleinte leghűségesebb hivatalnokainak adományozta, majd a hit erényeit buzgón gyakorló előkelő világiaknak. 1348-ban például VI. Kelemen pápa Nagy Lajos királyunknak is ajándékozott aranyrózsát.

zéreket, a koronákat, a zsoltárkönyveket és végül minden imát, sőt minden jócselekedetet is.” Csakhogy ő semmi ilyet nem tett. Mint megállapítja, a XIV. századi domonkos rendi misztikus, Johannes Tauler⁵ teológiájának a követője, és csupán annyit tanít, hogy „az emberek ne bízzanak másban, csak Jézus Krisztusban, se imában, se érdemeikben vagy cselekedeteikben.”

Ezért Luther szembefordult a divatos teológiai irányvonallal is: „Ugyanezek szítanak ellenem gyűlöletet a skolasztikus doktorokkal kapcsolatban. Mivel az egyházatyákat és a Bibliát elébük helyezem, féltékenységükben szinte őrjöngenek. Én a skolasztikusokat kritikával, nem pedig – az ő szokásuk szerint – behunyt szemmel olvasom.” Holott a teológia „biztonságos” művelése nyilván az lett volna számára, ha belesimul a felkapott áramlatba, és vakon szajkózza, amit az elfogadott „celebteológusok” hirdetnek. Ezzel szemben Luther egy sajátos szint képviselt meggyőződése alapján, amit viszont az önmagában is sokszínű „hivatalos” teológia nem tudott megemészteni: „Ha szabad volt Scotusnak, Gabrielnek és más hasonlóknak szembefordulni Szent Tamással, azután a tomisták ellentmondhatnak az egész világnak, végül a skolasztikusok között majdnem annyi iskola van, ahány fő, sőt ahány hajszál minden egyes főn, akkor nekem miért nem biztosítják azt a jogot, amit önmaguknak követelnek önmagukkal szemben?”

A sokszínűséget hirdető egyház éppen a kereszt teológiáját ... nem kívánta e színeknek legalább egyikeként megtúrni.

A helyzet tehát az volt, hogy a sokszínűséget hirdető egyház éppen a kereszt teológiáját – Luther a levél írásakor a heidelbergi disputációra készült! – nem kívánta e színeknek legalább egyikeként megtúrni. Luther azonban ebben az összefüggésben is készen volt a válasszal: „De ha Isten cselekszik, senki sem hátráltathatja. Ha hallgat, senki sem kelti föl.” Nem magában bízott tehát, hanem Isten cselekvésében. Így is zárja a levelet: „Isten veled, és imádkozz értem, valamint Isten igazságáért, bárhol is volna.”⁶

A második levél (1518. május 30.)

Hogy Luther tervei között valójában nem szerepelt az egyháznak az a fajta megreformálása, azaz megváltoztatása, amellyel mi általában jellemezzük tevékenységét, bizonyítja a heidelbergi disputációt követően kelt levele, amelyben a megtérés kérdését veti fel alapos filológiai és teológiai elemzés révén. Jellegzetesen a kor misztikus látásmódját – és egyben persze a kereszt teológiájának gondolatmenetét – tükrözi például az a megállapítása, amely szerint „úgy válnak édessé az Isten parancsolatai, ha azokat nem csupán a könyvekben, hanem Üdvözítőnk sebéiben olvasva értjük meg”. Miközben pedig a megtérés kérdése felett mereng, rátér az aktuális helyzetre: „Ilyen gondolatokkal teljesedett meg az én lelkem, mikor íme, köröskörül nagy zaj

5 Johannes Tauler (1300–1361) Eckhart mester tanítványa volt, a középkori misztikus teológia egyik legnagyobb hatású képviselője, éppen abban a korban, amikor a misztika és a skolasztika útjai láthatóan elágaztak. Tauler Strassburgban, Baselben és Kölnben működött, magas rendi beosztásokat töltött be. Követőinek köréből származik az az igehirdetés-gyűjtemény, amelyet 1516-ban, majd 1518-ban Luther adott ki Német teológia (Eyn deutsch Theologia) címmel, saját előszavával ellátva.

6 Csepregi Z. ford. LVM 7. 77–78. 66. sz.

támadt...” Itt Luther a búcsúcédulák árusítóira céloz, akik „oly sok istentelen, hamis, eretnek dolgot” hirdettek, noha velük ellentétben „az összes doktorok és az egész egyház” éppenséggel azt tanította, hogy még „eleget tenni is jobb, mint az elégtételt elengedni, vagyis búcsút vásárolni”. Ez nem egy magányos forradalmár vagy vallási reformer hangja, hanem egy olyan teológusé, aki maga, illetve az általa képviselt igazság mögött ott tudja az egyházat, a bizonyoságtévők fellegét (vö. Zsid 12,1)!

Szó sem volt tehát az egyház átalakításáról vagy megreformálásáról! Sőt, Luther éppen azt hányja ellenfelei szemére, hogy „minthogy megcáfolni képtelenek az én tanításomat, rám fogták, hogy az én vitatkozásom a pápa hatalmát támadja”. Ezt azonban Luther teljes mértékben visszautasítja, és arra kéri Staupitzot, hogy a 95 tétel magyarázatát küldje meg magának a pápának. Bízik az egyház e világi fejében: „Én a római széktől Krisztus ítéletét várom.”

Szó sem volt tehát az egyház átalakításáról vagy megreformálásáról!

Ugyanakkor a saját fellépését csupán szükségyszerű, számára kellemetlen dolognak ítéli: „Ez az az ok, tisztelendő atyám, amiért most nekem veszemre a nyilvánosság elé kell állnom, nekem, aki mindig a sarokban szerettem

állni, és inkább onnan nézni korunk nagy szellemeinek felséges hadijátékát, mintsem hogy ki-ki szemét rám függeszse, és rajtam nevessen.” Az igazságért azonban elszánta magát a végsőkig elmenni: „Javaim nincsenek, nem is vágyom rájuk; hírem, nevem, ha lett volna is, vesszen, hiszen már úgyszólván veszendőbe jutott. Egy marad meg – gyenge és örökös küszködésben elepedt testem. Ha azt erőszakkal vagy fortéllyal elveszik, minthogy ezzel Istennek tetsző dolgot vélnek cselekedni, hát jó, úgy talán életemet egy-két órával megrövidítik. Tudom, hogy Krisztus igéje miatt minden érhet. De lelkemet el nem vehetik. Édes megváltóm és közbenjáróm, Uram Jézus Krisztusom elég nekem. Neki énekelek, amíg élek. És aki nem akar velem énekelni, mit törődöm azzal – üvölsön, ha tetszik, egymagában.”⁷

A harmadik levél (1518. szeptember 1.)

Luthernek az immár Dél-Németországban tartózkodó gyóntatóatyjához ugyanezen évben írt harmadik levelére az a tény vetítette rá az árnyékát, hogy megindult ellene a nyilvános támadás. Sylvestro Massolini da Prierio (1456–1527) domonkos teológus könyvet adott ki a tanítása ellen, a pápa pedig beidézte őt Rómába. Ez utóbbinak Luther Bölcs Frigyes választófejedelem közbenjárására nem kellett, hogy eleget tegyen, helyette majd Augsburgban fog megjelenni Cajetan bíboros színe előtt. Ezen a ponton kezdett igazán fenyegetővé válni a helyzete.

Ő viszont éppen ekkor közli Staupitzcal: „Ne legyen kétséged, tisztelendő Atyám, hogy a jövőben is szabadon fogom kutatni és magyarázni Isten igéjét (Jn 5,39). Mert egy kicsit sem tántorít meg az idézés és a kilátásba helyezett fenyegetések, mint tudod, ezeknél sokkalta rosszabb szenvedésektől kínlódom, melyek arra indítanak, hogy ezekre az átmeneti, sőt pillanatnyi

⁷ Masznyik E (ford.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömnepére és emlékezetére.* 1. köt. Budapest–Pozsony, 1904, Luther-Társaság, 35–38.

villámlásokra fittyet hányjak, egyedül az egyház hatalmát szeretném komolyan venni.” Panasz-kodik arról, hogy a római udvar minden fortélyt bevet, hogy „Krisztus országa ne lehessen az igazság országa”, igehirdetéseit bizonyos személyek figyelik és félremagyarázzák, bár eközben „a nép sóvárog pásztorának, Krisztusnak hangja után (Jn 10,3), és hihetetlen lelkesedéssel me-rül el a Szentírásban”. Ezért aztán a wittenbergi egyetemen elkezdődött a görög nyelv behatód-bb tanulmányozása, sőt egy héber nyelvben járatos professzor érkezését is várták.

Luther azonban a fenyegető körülmények dacára továbbra is tántoríthatatlan, és a keresz-t teológiájának látásmódja szerint az ellene feltámadt indulatokat éppen az igazsága melletti bi-zonyítéknak tekinti: „Látod, mennyire fondorlatosan támadnak, és mindenünnen tövisek vesz-nek körül! (JSirák 28,24) De Krisztus él és uralkodik tegnap, ma és mindörökké! (Zsid 13,8) A lelkiismeretem megerősít, hogy az igazságot tanítottam, és mivel ezt igazságnak nevezem, annál gyűlöletesebbé válok.” Tisztában van azzal is, hogy nem az ő személye a fontos: „Imád-kozz értem, nehogy túlságosan örüljek és bizakodjam kísértéseim közepette! Kérem, Isten ne számítsa be nekik! (ApCsel 7,59) Hiszen őket is az Isten iránti féltés vezeti, magam is tanúsítom, de igen tudatlanok (Róm 10,2), míg meg nem világosítja őket is azzal a fényvel, mellyel minket is, Jézus Krisztus, aki őrizzen meg téged saját dicsőségére és egyházának üdvére.”⁸

A negyedik levél (1518. november 25.)

Luther október 7–20. között tartózkodott Augsburgban, ahol is egyik fél sem kapta meg azt, amiben reménykedett: sem ő a tisztességes teológiai vita lehetőségét, sem pedig Cajetan bí-boros a behódolást és Luther tanainak visszavonását. Így neki és vele együtt Staupitznak is szinte szöknie kellett a városból, amit e levél tanúsága szerint Cajetan a választófejedelemnél is nehezményezett: „Végül javasolja, hogy a feje-delem küldjön engem Rómába vagy üzzön ki or-szágából, nehogy folt essék dicsőségén egyet-len – úgymond – barátocská miatt...” Bölcs Frigyes Luther november 21. körül keltezett választát a saját levelével együtt küldte el a bíborosnak, de azt nem bánta volna, hogy Luther egyelőre külföldre távozzon. (Ezt különben maga Staupitz is jónak látta volna.) Ő azonban nem hagyta el Szászországot: erre Spalatin, a választófejedelem titkára is bátorította.

Ezzel a háttérrel írja Luther rövid levelét Staupitznak, Wittenbergbe érkezése után néhány héttel, és fogalmazza meg a saját helyzetét, mégpedig egyedül Krisztusra hivatkozva: „Te vi-szont légy jól, legkedvesebb Atyám, és egyedül lelkemet ajánld Krisztusnak! Látom, hogy ők el-tökélték magukat, hogy elítéljenek, Krisztus viszont eltökélt engem, hogy ne engedjek. Legyen, legyen meg az ő szent és áldott akarata! Imádkozz értem!”

Luther tehát biztos volt abban, hogy nem magányos harcot folytat, és nem is emberi ügyért szállt küzdelembe. Amiben egyébként később is következetes maradt, most sem a választófe-

A fenyegető körülmények dacára továbbra is tántoríthatatlan.

8 Csepregi Z. ford. LVM 7. 81–82. 89. sz.

jedelem pártfogásában bízott, hanem abban, hogy Krisztus ügyét képviseli, ezért nem köthet kompromisszumokat, még ha arra maga a pápa küldötte próbálta is rávenni.⁹

Az ötödik levél (1519. február 20.)

A bizonytalanság és az abban megőrzött szilárd álláspontja közepette Luther valósággal őrlődött ezekben a hetekben. Szemére is veti Salzburgban tartózkodó gyóntatótyjának s következőket: „... hallgatásba is burkolózol, tisztelendő Atyám, s várakozásunk ellenére sem írsz nekünk”.

Közben Luthernek újabb ellenfele támadt, aki nem erővel, hanem éppenséggel a kedvességével próbálta lefegyverezni: „Karl von Miltitz fogadott engem Altenburgban s panaszkodott, hogy az egész világot magamhoz láncolom és a pápától elidegenítem...” De a szög itt is kibújt a zsákból, minthogy Miltitz végső soron „azon fáradozott, hogy adjam vissza a római egyháznak, amit tőle elvettem, s vonjam vissza tételeimet”. Miltitz persze engedékenynek bizonyult:

megengedte, hogy Luther kijelöljön három püspököt, akik a döntőbírái lehetnének, lakomárra invitálta őt, sőt „búcsúzásakor még meg is csókolt[a]”. A búcsúcédula-árus Tetzelt a saját költségén ismeretlen helyre utaztatta: „Tetzel

Biztos volt abban, hogy nem magányos harcot folytat.

már el is tűnt, senki sem tudja, hová, kivéve talán saját atyáit”, azaz a helyi domonkosokat.

Ekkor jutott el Lutherhez a híre annak is, hogy Johannes Eck Lipcsében teológiai vitát akar rendezni, noha ezzel kapcsolatban maguk a lipcseiek is erősen vonakodnak.

Hogyan élte meg Luther azt, hogy visszavonhatatlanul az érdeklődés középpontjába került?

Mindenekelőtt Isten cselekvését látta mindebben, holott aligha értett mindent tisztán: „Isten rángat és magával vonszol engem, nem pedig vezet, nem vagyok a magam ura, nyugalmat szeretnék, az események sodra mégis elragad.” Eck felvetésével kapcsolatban megjegyzi, hogy „ennyire gondoskodik róla az Úr, hogy ne legyen nyugt[a].” Kéri Staupitzot, hogy imádkozzon érte. Őrlődését sem rejtí véka alá: „Ki vagyok téve a társadalom mámorának, izgalmának, felelőtlenségének és más kellemetlenségeknek azokon a dolgokon kívül, melyek hivatali feladatként nehezdednek a vállamra.” Ugyanakkor Eckre utalva bizakodik is, mégpedig ismét csak Krisztusra tekintve: „De ez a disputáció, ha Krisztus is úgy akarja, rosszul fog elsülni a római jog és szokás-jog számára, melyekre Eck mint mankókra támaszkodik (Ézs 36,6; Ez 29,6).”¹⁰

A hatodik levél (1519. október 3.)

A lipcsei vita után Luther ügyét ismét Miltitz vette a kezébe: ekkor próbálta átadni a választófejedelemnek a nevezetes aranyrózsát, azonban csak egy megbízottjának tudta azt kézbesíteni, amint ez Luthernek Staupitzhoz írt újabb leveléből kiderül. Ez a levél különben meglehetősen sok olyan eseményt taglal, amely nem áll közvetlen összefüggésben Luther folyamatban lévő eretnekperével. Így említi Luther a galata levélhez írt kommentárját, amelyet elküldött gyóntatótyjának, ám

9 Csepregi Z. ford. *LVM* 7. 125–126. 114. sz.

10 Stromp Gy. – Virág J. ford. *LVM* 7.140–141. 152. sz.

azt Staupitz nem volt hajlandó elfogadni. Ekkor tehát már komolyabb feszültségek is jelentkeztek kettejük között. Luther beszámol a legújabb rendi eseményekről, a helyi hírekről, megformálja gúnyos véleményét Eckről és a saját püspökről, valamint a ferences káptalanban lefolyt disputációról.

Ugyanakkor Luther hangja szemernyi sem változott Lipcse óta: most is határozottan kiáll az evangélium ügye mellett. Adott esetben még azok ellenében is, akik látszólag a támogatói lehetnének: „Ebben az órában kaptam a cseh Prágából két, a kelyhesek pártjához tartozó, a Szentírásban igen járatos pap levelét Johannes Husnak egy könyvével, amit még nem olvastam. Kitartásra és türelemre biztatnak engem, merthogy a tiszta teológiát tanítom. Mind mondanivalójukban, mind stílusukban szerfelett erasmizálnak...” Így Luther mégsem érezte azt, hogy vele egy álláspontot képviselnének, hiszen az Erasmus által hirdetett humanizmusnak semmi köze sem volt az általa egyedülinek tekintett krisztocentrikus tanításhoz.

Szintén jó példája a kereszt teológiájában gyökerező látásmódnak az a néhány mondat, amelyet Luther Melanchthon egyetemi karrierjének kezdetéről ír: „Láttad Philippus téziseit, vagy most látod, kissé merészek, de igazak. Úgy válaszolt, hogy mindannyiunk szemében csodaszám-
ba ment. Ha Krisztus méltónak tartja, sok Martinust kitesz majd mint az ördög és a skolasztikus teológia leghatalmasabb ellenfele. Egyaránt ismeri az ő haszontalanságaikat és Krisztus kőszik-láját (1Kor 10,4), ezért nagy hatást fejthet ki. Ámen!”

A ferencesek említett disputációjáról szólva kifejti, hogy a „Szent Ferenc stigmáiról és a rend dicsőségéről” folytatott eszmecsere visszafelé sült el, és „akik ezelőtt mindkét témára tisztelettel tekintettünk, most kételkedni kezdtünk mind a stigmákban, mind a rend megalapításában.” Az is nyilvánvaló volt számára, hogy „[e]rre a disputációra a Martinus iránti gyűlöletük ösztökélte őket, mert az a pletyka terjedt el, hogy a stigmák ellen prédikáltam volna.” De természetesen ebben is Isten mindent megfelelőképpen elrendező akaratát látja: „Valóban nagy szerencsém, hogy annyira szeret mindenki támadni engem, hogy külön tételeket eszelnek ki, melyeket az anyéimként megcáfolhatnak.”

Magabiztossága ellenére azonban Luthernek valóságos szenvedést okoz gyóntatóatyjának – fizikai és képletes – távolléte. Erről szólva sem tud persze egyébről beszélni, mint hogy Krisztus foglyaként kénytelen élni az életét: „Túlságosan magamra hagysz. Ma úgy sírtam utánad, mint az elválasztott csecsemő az anyja után (Zsolt 131,2). Könyörgöm, még ha bűnös vagyok is, az Urat áldd bennem, gyűlölöm ezt a szörnyű életet, a haláltól borzadok és semmi hitem sincs, bár más adottságokban bővülködöm, melyekről Krisztus tudja, hogy nem óhajtanám őket, ha nem neki szolgálnék.” A levél végén is hasonló hangnemben búcsúzik: „Ma éjjel rólad álmodtam, távozni készültél tőlem, miközben én keservesen sírtam és bánkódtam, de Te kezdeddel nyugalomra intettél, hogy vissza fogsz térni hozzám, és ez valóban még aznap megtörtént. Isten veled, és imádkozz értem, nyomorultért!”¹¹

Isten cselekvését látta mindebben, holott aligha értett mindent tisztán.

11 Csepregi Z. ford. LVM 7. 157–160. 202. sz.

A hetedik levél (1521. január 14.)

Kettejük kapcsolata egyre inkább hullámzott, így Luther csak hosszabb szünet után, a Wormsba való idézés előestéjén ragad ismét tollat, hogy írjon Staupitznak. Ekkor a pápai bulla már hónapok óta az egyházból kidasítottnak hirdette őt, ő maga pedig *Az Antikrisztus bullája ellen (Adversus Execrabilem Antichristi Bullam)* című iratában visszautasította az abban szereplő vádakat, illetve azoknak jogosságát. Fontos könyvei is elhagyták már a nyomdát: *A római pápaságról (Von dem Papstthum zu Rom wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig)*, *A német nemzet keresztyén nemességéhez (An den Christlichen Adel deutscher Nation)*, illetve *Az egyház babiloni fogságáról (De captivitate Babylonica Ecclesiae)*.

Eközben Staupitz ellentmondásos helyzetbe került. Jóllehet nem akart teljesen hátat fordítani Luthernek, erős elvárás hárult feléje a pápai udvarból, hogy szakítson meg vele minden kapcsolatot. Ekkor már Salzburgban élt, az érsek udvari papjaként. Most ő volt az, aki őrlődött egyrészt a pápának fogadott hűség kötelezése, másrészt az evangélium ügye – és nem mellesleg Luther – iránti szeretete között.

Ezúttal tehát Luther látta szükségét annak, hogy bátorítsa, és rámutasson arra, hogy mi is lenne ebben a helyzetben a helyes cselekvés: „Amikor Augsburgban voltunk, nagytiszteletű Atyám, az ügyemről tárgyalván többek között ezt mondtad: »Emlékezz, testvérem, hogy ezeket a mi Urunk Jézus Krisztus nevében kezdted el!« Akkor ezeket a szavakat úgy vettem, hogy nem tőled származnak, hanem általad hangzottak el, és mélyen emlékezetembe vésve őrzöm őket. Most tehát ugyanerre a tulajdon szavadra kérlek téged: Te is emlékezz rá, hogy éppen Te

mondtad ezt nekem!” Luther tehát korántsem az önmaga melletti kiállásra bátorítja gyóntatóatyját, hanem attól óvja őt, hogy ne kövessen el árulást az evangélium ügyével és Krisztussal szemben.

Luthernek valóságos szenvedést okoz gyóntatóatyjának ... távolléte.

Persze a saját kételyei továbbra is gyötrik, hiszen ellenfelei újabb támadásra készülnek el-lene. Azonban a rá váró eseményekben Luther megint csak meg tudja látni Isten akaratát és cselekvését: „Eddig csupán játszadoztak ebben az ügyben, most viszont komolyra fordul, és amint mondtad, ha Isten maga nem végzi be, akkor lehetetlen lesz véghezvinni, hiszen senki sem tagadhatja, hogy teljesen a hatalmas Isten kezében nyugszik minden.” Nem is önmagát félti, hanem a pápai trónra leselkedő végzetet idézi fel: „Nem olyan helyzetben van a pápaság, mint tegnap vagy valaha is volt, kiközösíthet, megégetheti könyveimet, engem is megölhet, ennek ellenére valami borzalmas áll kapui előtt. Boldog lett volna a pápa, ha inkább a békeszerzés eszközeivel, mint erőszakkal és a pusztítás örvényével fogott volna Luther ügyéhez.” Noha felsorolja, hogy ki mindenki fenekedik ellene a pápista teológusok közül, mégis mindent Istenre bíz: „Isten a tudója, mi lesz.”

Staupitztól pedig csupán annyit kér, hogy ne feledkezzen meg róla: „Isten veled, Atyám, imádkozz az Isten igéjéért és értem! Ezek közt a hullámok közt vergődöm és hányódom.”¹²

12 Csepregi Z. ford. *LVM* 7. 214–215. 366. sz.

A nyolcadik levél (1521. február 9.)

Bár előző levele valószínűleg még el sem ért hozzá, Luther néhány héttel később újra üzent Staupitznak. Leó pápa ugyanis nyíltan megvádolta Staupitzot azzal, hogy lutheránussá lett, amire Staupitz felkérte Matthaues Lang salzburgi érseket, hogy legyen a döntőbíró ebben a kérdésben. Noha Staupitzhoz írt utolsó leveléből kiderül, hogy Luther nem sokra becsülte Langot – egyenesen „hírhedett szörnynek” tekintette¹³ –, mégsem az iránta való bizalmatlanság készítette erre az újabb megnyilatkozásra, hanem az a tény, hogy Staupitz emberi segítséget akart keresni a saját védelmében. Ez eleve nem járható út, amint ő maga is csak abban bíz, hogy a küszöbön álló birodalmi gyűlésen sem a mellette álló fejedelmek, hanem az evangélium fogja őt megvédelmezni: „Spalatin azt írja, hogy olyan becsülete van ott az evangéliumnak, hogy azt reméli, kihallgatás és megcáfolás nélkül nem fognak elítélni.”

Mit lehet azonban várni Lang érsektől vagy a pápától? *„Úgy fogja ugyanis feleletedet magyarázni, mintha engem minden tanítással együtt teljesen megtagadnál, minthogy ajánlkoztál, hogy őt bírádul elfogadod. De ha Krisztus szeret téged, ezen írásod visszavonására fog készíteni.”* Hiszen itt megint csak nem a bátor és dacos emberi kiállásra van szükség, hanem a Krisztusban való bizalomra! Ebben a helyzetben semmi helye nincs a megbékélésre való törekvésnek. Hitvallási kényszer

Nem a bátor és dacos emberi kiállásra van szükség, hanem a Krisztusban való bizalomra!

állott elő, és ilyen esetben az alázat vagy a tolerancia pusztán hamis jelszóvá silányul: „Mert nem szabad ott félni, hanem kiáltozni kell (Préd 3,7), ahol a mi Urunkat, Jézus Krisztust kárhoztatják, cserbenhagyják és káromolják (Mt 27,26.28–29). Azért amint Te engem alázatosságra intesz, éppúgy intlek én téged a büszkeségre. Te túlságosan alázatos vagy, éppúgy, mint én túlságosan büszke.”

Ez a büszkeség azonban nem az alázat hiánya, hanem a Krisztus melletti kiállítás szükségszerű következménye. „Azt látjuk, hogy Krisztus szenved. És ha eddig hallgatnunk és megalázkodnunk kellett, most, hogy kerek e világon a mi édes Megváltónkat, aki magát érettünk feláldozta, gúny tárgyává teszik; kérlek, nem fogunk-e érte harcolni, nem fogjuk-e érte életünket kockáztatni?” Nem az emberek véleménye számít ugyanis, hanem a Krisztus színe előtti igazság: „Már itt kezd megvalósulni az evangélium: »Ha valaki engem megvall az emberek előtt, arról én is valást teszek mennyei Atyám előtt.« (Mt 10,32) »Aki engem szégyell, azt én is szégyellem.« (Lkk 9,26)» Hogy aztán a hitvallóról mit tartanak mások, annak nincs jelentősége. A legnagyobb véték ugyanis az, ha valaki nem áll ki Krisztus mellett: „Találjanak bár büszkének, kapzsinak, házasságtörőnek, gyilkosnak, a pápa ellenségének és minden bűnben vétkesnek, csak az istentelen hallgatás vádjával ne illessenek...”

Luther szerint pedig Staupitz sem járhat más úton: „Annál nagyobb bizalommal írom ezt neked, mert attól tartok, hogy Krisztus és a pápa között a középen ingadozol, holott pedig látod, hogy ezek egymásnak legelkeseredettebb ellenségei. Imádkozunk hát, hogy a mi Urunk Jézus

¹³ Csepregi Z. ford. LVM 7. 368. 659. sz.

szájának leheletével mielőbb megsemmisítse a kárhozatnak e fiát (2Thessz 2,3,8). Ha Te nem akarsz követni, hagyd, hogy én menjek és ragadtassam tovább; Krisztus segedelmével én nem fogom elhallgatni ezen szörnyeteg előtt az ő szörnyűségeit.” Nem tagadja le a csalódását sem: „Mégis a Te megalázkodásod kissé megszorított engem. Más embert mutatott az nekem, mint az a Staupitz volt, aki a kegyelmet és keresztet prédikálta.”

A Worms előtti meglehetősen kiélezett helyzetben Luther természetesen nem a pápával való kenyértörésre biztatja gyóntatóatyját – akit melleleg továbbra is ágostonos szerzetesnek címez a levél kezdetén, bár Staupitz ekkor már a bencés rend tagja volt –, hanem a Krisztus és az evangélium ügye melletti kiállásra, amelyért viszont feltétlenül vállalni kell minden megpróbáltatást és minden ellenségeskedést. Hiszen „Krisztus igéje nem a békességnek, hanem a kardnak igéje (Mt 10,34).”¹⁴

A kilencedik levél (1522. június 27.)

1522 nyarán Luther és Staupitz viszonyára két körülmény vetett árnyékot: utóbbi mint salzburgi bencés apát zavaros híreket hallott Lutherről, aki viszont nem értette, hogy gyóntatóatyja miért fogadta el az apáti címet, amelynek következtében hűséget kellett fogadnia a pápának.¹⁵ Luther ezt nehezen tudta elfogadni: „És bár nem szeretném, ha csorba esnék Isten akaratán, a magam értelmi képességei szerint mégsem tudom felfogni, akarhat-e Isten téged apáttá tenni, s nem is látnám ezt a lépést tanácsosnak, de a Te elhatározásodnak sem ellenzője, sem bírāja nem akarok lenni.” Azt ugyanakkor fájjalja, hogy némelyek visszaélnek a nevével, és így Staupitz is csak a rágalmakat hallja, amelyek őt és a wittenbergi egyetem másik ágostonos professzorát, Wenceslaus Linket¹⁶ érintik: „Krisztusra, arra az egyre kérek, ne higgy egykönnyen rágalmazó-

inknak, akár Wenceslaust szidják, akár engem! Mert amit írsz, hogy az én könyveimre hivatkoznak azok, akik a bordélyokat látogatják, és legújabb írásaim sok botrányt szültek, ezen sem nem csodálkozom, sem nem ijedek meg tőle.”

A vele törtéteknek azonban Luther egyes-
esen üdvörténeti távlatokat tulajdonít.

(Ami Linket illeti, őt a levél utolsó mondatában még külön is így ajánlja Staupitz figyelmébe: „Kérek, ne haragudj Wenceslausra, jó ember és helyesen tárgyalja az evangéliumot, azaz botránkozást kelt a szentek és bölcsek szemében.” Ez utóbbi szavakat természetesen gúnyos hangsúllyal vetette papírra Mt 11,25 értelmében.)

Ezek a botránkozások természetes módon voltak velejárói az evangélium ügyének. Nem is történhetett másként. Csakhogy itt a történések mögött nem azt kell keresni, hogy Luther vagy

14 Márton J. ford. LVM 7. 218–220. 376. sz.

15 Ekkor már a holland Adriaan Dedel volt a pápa VI. Adorján néven, ő azonban csak rövid ideig, 1523 szeptemberéig uralkodott.

16 Wenceslaus Link vagy Linck (1483–1547) pályafutása együtt futott Lutherével. 1498-ban iratkozott be a lipcsei egyetemre, majd öt évvel később átiratkozott Wittenbergbe. Időközben 1501-ben az ágostonos rend tagja lett. 1511-ben lett a teológia doktora. Egyetemi munkája mellett egy időben a wittenbergi ágostonos kolostor perjele is volt. Később Nürnbergben szolgált lelkészként. Fő műve az Ószövetség 1543–1545 között megjelent magyarázata volt.

bárki a wittenbergiek közül botrányokkal akarta volna felhívni magára vagy akár az ügyre a figyelmet. Ez a közülük már kiváltaknak, Karlstadtnak és a többi rajongónak volt a módszere.

A vele történeteknek azonban Luther egyenesen üdvtörténeti távlatokat tulajdonít: „Mert elhátároztuk, hogy az igével üldözzük azt a szennyes cölibátust, meg a misézés istentelen gyakorlatát és a vallási zsarnokságot, s amit csak emberek koholtak és vezettek be az üdvös tanítás ellenére, s így azt tesszük, amit Krisztus jövendölt, hogy angyalai országából össze fognak gyűjteni minden botráncokozást okozót (Mt 13,41).” Így tehát lehetetlen félúton megállni, hiszen nem Luther cselekszik, hanem Isten igéje munkálkodik: „Atyám, nekem le kell rombolnom a pápa bálványozó és romlott országát annak minden tagjával együtt. És ez már nélkülünk, erőfeszítés nélkül, egyedül az igével történik, ennek befejezése már Isten színe elé került (Dán 8,25.” Mivel pedig itt Isten maga cselekszik, ezért a kereszti teológusának világosan kell látnia: „Az ügy meghaladja felfogó- és érzékelőképességünket, ezért nincs okom csodálkozni rajta – minthogy Isten képes erre, tehát isteni nagyságához méltó –, hogy nagy indulatok, nagy botrányok és nagy borzalmak támadnak.” A végeredmény azonban a zavaros jelen ellenére sem kétséges, és Luther itt megint

Most ugyanis neki kell erősítenie Staupitzot.

üdvtörténeti vonatkozásban igyekszik elhelyezni azt, amit mi talán egyszerű történelmi folyamatnak szoktunk tekinteni: „Látod ezekben az eseményekben Isten szándékát és erős karját. Jusson eszedbe, hogy az én ügyem a világ szemében kezdetben iszonyatosnak és elviselhetetlennek tűnt, napról napra mégis erőre kapott. Az az ügy is el fog hatalmasodni, amitől most még reszketsz, bírd még ki egy kis ideig! A Sátán érzi sajnó sebét, ezért tombol és kavar föl mindent. De Krisztus, aki elkezdte, le fogja őt tiporni, hiába szegül ellene a pokol összes kapuja. (Mt 16,18)”

Így aztán amikor Luther a búcsúzásnál megemlíti Jacob Propst antwerpeni perjel állítólagos – bár mint később kiderült, meg nem történt – máglyahalálát, nem egyszerűen mint a sorsát vállaló mártírról szól önmagáról, hanem mint Krisztus eszközéről: „Az én megégetésemről is tanakodnak, de én napról napra egyre inkább hívom ki a Sátánt és uszálját, hogy minél előbb jöjjön el Krisztusnak ama napja, mely lerontja az Antikrisztust!”¹⁷

A tizedik levél (1523. szeptember 17.)

Noha nyilván sem Luther, sem Staupitz nem tudhatta, legfeljebb feszült viszonyuk miatt sejtették, ez a levél lett kapcsolatuk utolsó tanúja. Luther itt nem értekezik sokat az evangélium ügyéről, sokkal inkább személyes kérdéseket vet fel, azonban most sem tudja magát függetleníteni a kereszti felismert igazságától, és mindenről ennek szellemében beszél. Szívszorító olvasni azt, hogy ezúttal az egykor gyóntatóatyja bizalmas közelségére vágó – és annak hiányát most is megszenvedő –, a depresszióra amúgy is hajlamos Luther minden nehézség ellenére mégis mennyire határozottan osztja a tanácsait Staupitznak. Ez persze egyáltalán nem fölényeskedést jelent, hanem bizonyosságot az evangélium igazságában. Most ugyanis neki kell erősítenie Staupitzot, noha ő már egyházi és birodalmi átok alatt áll, amaz pedig apát, tehát az egyházi hie-

17 Csepregi Z. ford. LVM 7. 329–331. 512. sz.

rarchiában továbbra is felette áll. Csakhogy most Staupitz az, akinek szüksége van a bátorításra, minthogy a pápa és a salzburgi érsek zsarnokoskodása alatt szenved, bár ő maga is ismerője a kereszt igazságának.

Így aztán ez a levél Luther reménységének ad hangot, hátha gyóntatóatyjának lesz annyi bátorsága, mint amennyi neki jutott: „Hosszú hallgatásod igen igazságtalan, s magad is könnyen belátod, mennyire elgondolkodtat minket. De még ha kiestem is kegyeidből, s ha nem is tetszem neked többé, mégsem illik hozzám, hogy hálátlanul megfedlekkezzem rólad, hiszen a sötétségből az evangélium világossága általad ragyogott fel szívemben első ízben (2Kor 4,6).” Emellett azonban semmiképpen sem akarja őt erőszakkal befolyásolni, hiszen továbbra is szereti őt. Mert ki más volna alkalmasabb az apáti tisztségre, mint éppen az evangélium ügye iránt olyannyira elkötelezett Staupitz? „De hogy az igazat megvalljam, nekünk is kedvesebb lett volna, ha nem emeltek volna téged az apáti méltóságra, de most, hogy az lettél, mindenképpen jó néven vesszük, s engedjük, hogy ki-ki legyen biztos a meggyőződésében (Róm 14,5).” Így azonban Staupitz jó lelkiismerete kerül veszélybe, elsősorban a közismerten zsarnoki Lang érsek miatt: „Csoda, ha nem fenyeget Krisztus megtagadásának a veszélye! Ezért szívünkben fohászunk és kívánjuk, hogy térj vissza hozzánk, sőt hogy szabadulj ki a zsarnok börtönéből, s reméljük, Te is ugyanígy gondolkodsz.”

Ezért aztán a kettejük egykori, de Krisztusban még teljesen szét nem tört bizalmas viszonyára való tekintettel Luther kéréssel is fordul Staupitz felé. Pál Filemonhoz írt levelének stílusában a pártfogását kéri egy Achatius nevű lutheránussá lett egykori szerzetes ügyében, „aki valaha [Staupitz] kolostor[ának] foglya volt, de most, remélem, Krisztus szabadosa lett.” Még azt a reményét is kifejezi, hogy Staupitz apát egyenesen a kolostor javaiból juttat majd „a szegénynek és szűkölködőnek valamit, hogy jobb feltételekkel kezdhesse meg új életét.” Luther abban bízik, hogy gyóntatóatyja még most is hajlik az ő szavára: „Én pedig kétségek között hányódva a jó reménységbe kapaszkodtam, s arra hajlottam, hogy a lehető legjobbat feltételezzem rólad. De ha megváltozott volna az irántunk való indulatod, amitől Krisztus őrizzen (őszintén beszélek), akkor nem fecsérlem tovább a szót, hanem Isten irgalmát kérem rád és mindannyiunkra.”

És hogy mennyire őszinték a szavai, annak jeleként Luther a levelet egyszerűen így írja alá: „Fiad, Martinus Luther”.¹⁸

Összegzés

A fentiekben megismert tíz rövid levél alapján nyilván aligha kapunk teljes képet Luther gondolkodásáról, döntéseinek a háttéréből azonban valamit megsejthetünk.

Elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a saját szavai alapján Luther nem előzmények nélküli kezdete volt valaminek, hanem szervesen benne élt az egyház egészében. Teológiai látását leginkább a misztika alakította, míg a hit titkait az arisztotelészi logika alapján magyarázó skolasztikát egyre nyíltabban elutasította, és hamis tanítások forrásaként tekintett rá. Láttuk, hogy

18 Csepregi Z. ford. *LVM* 7. 367–368. 659. sz.

mesterei között említi a domonkos rendi Taulert, illetve nem utolsósorban magát Staupitzot.¹⁹ A kereszt teológiájának jelentőségére legalábbis részben szintén a misztikus látásmód ébreszthette rá, hiszen annak egyik fontos üzenete a megfeszített Krisztus szenvedésének, illetve e szenvedés ajándékainak szemlélése, az azok feletti meditáció. Az értelemre ható skolasztika helyett a misztika inkább az érzelmekre koncentrál, és így természetesebb módon szól a hitről.²⁰

Figyelemre méltó, hogy éppen az egyik Staupitzhoz írt levelében Luther Erasmusszal állítja párhuzamba Husz Jánost, akiről pedig általában úgy gondoljuk, hogy mint úgynevezett előreformátor valóban az előképe volt Luthernek. Csakhogy amikor Luthert és korának összefüggéseit vizsgáljuk, gyakran beleesünk abba a csapdába, hogy egy későbbi, valójában megalapozatlan történelemszemléletnek megfelelően két, egymással állandó küzdelemben élő csoportra osztjuk a keresztyénséget: a Rómához hűségesekre és a pápai trónnal bármiért is szembenálló reformerekre. Ebben az összefüggésben az előbbiek egyöntetűen negatív, az utóbbiak kritikátlanul pozitív színezetet kapnak.

Csakhogy éppen Luther volt az, aki sohasem tekintette reformátornak magát, ellenkezőleg: meggyőződése szerint ő volt a jó katolikus, szemben a pápistákkal, de nemcsak velük, hanem másokkal szemben is. Természetes módon

osztotta Husz álláspontját az oltárizsentség két szín alatt való kiszolgáltatása kérdésében – ebben különben az 1529-es marburgi vitában még Zwinglivel is megegyezett –, tanításainak összességét azonban nem helyeselte. Ilyen módon tehát a kereszt teológiáját valló, mélységesen krisztocentrikusan tanító, egyébként viszont a kritikus időben a pápa hűségén maradt Staupitz teológiailag sokkal közelebb állt Lutherhez, mint az állítólagos előreformátor Husz!

A Staupitzcal való levélváltások idején Luther szinte folyamatosan hitbeli döntést igénylő helyzetben, azaz a *status confessionis* állapotában volt. Szüntelenül kihívások érték, amelyekre válaszolnia kellett. A levelekből kiderül, hogy Luther nem önmagát tekintette az események középpontjának. Sokkal inkább áldozatnak tartotta magát, aki Krisztus foglyaként kénytelen kiállni, hogy a pápával, a császárral, a közömbösség hamis békességét hirdetőkkel és az értetlenkedőkkel szemben az igazságot hirdesse. Láthattuk, hogy ennek érdekében akár azt is kockáztatta, hogy tulajdon gyóntatóatyja és bizalmasa is elfordul tőle.

E levelek alapján is kijelenthetjük tehát: Luther nem csupán elméletben hirdette a kereszt teológiáját, hanem az élete maga is a kereszt teológiája volt. Gyötrődést és szenvedést kellett hordoznia Krisztus igazságáért, miközben paradox módon ellenfelei éppen Krisztus nevében igyekeztek elnémítani, majd megrettenteni, végül halállal fenyegetni őt (vö. Jn 16,2). Gyötrődései és szenvedései megszűntek volna abban az esetben, ha ő is beáll a sorba, ám Krisztus foglyaként éppen ezt nem tehette meg, hiszen akkor következett volna számára az igazi, a nem

A kereszt teológiájának jelentőségére legalábbis részben szintén a misztikus látásmód ébreszthette rá.

19 Tauler igehirdetési ebben az időben, 1498-ban jelentek meg elsőként nyomtatásban, ráadásul éppen Lipcsében.

20 Érdemes volna részletesebben is megvizsgálni Luther és a misztikus teológia viszonyát. Noha Luther teológiai géniusz volt, természetes, hogy őt sem lehet csak önmagában értelmezni, hanem bele kell állítanunk a korabeli teológia, így a skolasztika és a misztika összefüggéseibe. Ezzel az elemzéssel javarészt még adósok vagyunk.

az életre, hanem a kárhozatra vezető kereszthordozás. Mint ahogyan úgy ítélte meg, hogy a wittenbergi küzdelmekből magát önkéntesen kivonó, a látszatabékességet, ám ezzel együtt a pápa hatalmát is elfogadó Staupitz éppen ezt a nyomorúságot szenvedte el, amikor az önkényeskedő Lang érsek igájába hajtotta a fejét.

Luther azonban Krisztus eszközeként nem azt tette, amit az adott körülmények között tennie lehetett, hanem amit minden körülménytől függetlenül tennie kellett. Hiszen a valódi cselekvő nem ő volt, hanem Krisztus. Ő csupán rátalált az evangélium igazságára, amelynek következtében kényszerpályára került, és átélte, ahogyan benne, vele és általa is cselekszik az ige. Bár a hagyományos történetírás általában arról értekezik, hogy az őt ért támadások során, illetve azoknak hatására Luther egyre radikálisabb lett és egyre merészebb reformokat vezetett be, sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk a fent említett tényt: az eseményeket nem Luther irányította. A valódi cselekvő Krisztus volt, az egyház élő Ura. Nem az események vagy Luthernek az azokra adott válaszai radikalizálódtak, hanem az evangélium igazsága került egyre nyíltabban a felszínre, egyre keményebb ellenállásra provokálva ellenfeleit, ugyanakkor egyre merészebb kiállásra bátorítva híveit.

Staupitz a wormszi gyűlés utáni kritikus időszakban távolodott el végleg Luthertől, majd távozott e világból is. Még élt, amikor Svábföldön kezdetét vette a parasztháború, de azt már nem

érte meg, amikor 1525-ben a zendülők három hónapra Salzburgot is elfoglalták. Szintén nem láthatta, amikor 1530-ban Augsburgban a hitvallás benyújtásával Luther mozgalma – vagy ha úgy tetszik: a valódi katolicizmus! – diadalt

Staupitz teológiaiilag sokkal közelebb állt Lutherhez, mint az állítólagos előreformátor Husz!

aratott a császárral szemben, noha ennek következménye az egyházszakadás végérvényes kiszélesedése volt. Ezeket és a következő harcokat Luthernek már gyóntatótyja nélkül kellett megvívnia. Staupitzot ugyan elveszítette, ám nem maradt társak nélkül, hiszen egyre többen álltak mellé, időnként talán olyanok is, akikről nem is feltételezte volna. Erejét mégsem ez adta, hanem az, aki soha nem hagyta el, és akinek neki sem volt bátorsága sohasem hátat fordítani: Krisztus, az egyház Ura.

Ahogyan ő maga fogalmazta meg ezt még a wormszi gyűlés előtti hónapokban egy Spalatinhoz írt levelében: „Mert ugyanaz az Isten él és uralkodik, aki a három férfit a babiloni király tüzes kemencéjében megmentette (Dán 3,23–27). De ha nem akar megmenteni, csekély valami az én szegény személyem Krisztussal egybevetve, akit a legnagyobb gyalázzal, mindenki megbotránkozására és sokaknak vesztére megöltek. Itt nem szabad gondolni veszedelemre, nem szabad menekülőre venni, ellenkezőleg, csak arra kell törekedni, hogy az evangélium, ha már egyszer hozzákezdünk, az istentelenség számára gúny céltáblájává ne váljék, és hogy alkalmat ne szolgáltatassunk ellenségeinknek, hogy velünk szemben azzal dicsekedhessenek, hogy nem merünk kiállni a mellett, amit hirdettünk, és hogy sajnáljuk vérünket ontani érte. Ettől a mi gyávaságunktól és ettől az ő büszkélkedésüktől óvjon meg Krisztus az ő irgalmasságával, ámen!”²¹

21 Márton J. ford. LVM 7. 212. 365. sz.

Boleratzky Loránd köszöntése

„E kötet megjelenésével egy időben [...] díjat alapítok Vladár Gábor emlékére, amelyet évente egyszer fogok odaítélni olyan jogásznak, aki a kodifikációs munkában kiemelkedőt nyújtott. Az első díjazott kivétel lesz, aki nem kodifikátori érdemeiért részesül elismerésben: Boleratzky Loránd.

E kötet nem jelenhetett volna meg nélküle. A kitelepítés időszakából származó Vladár-levelezés az ő megőrzésében maradt fenn, az ő jóvoltából vált most közölhetővé. Illő, hogy valaki őt is bemutassa hát az Olvasónak.

Boleratzky Loránd 1920-ban született. Iskoláit Zalaegerszegen, jogi tanulmányait pedig a miskolci evangélikus jogakadémián végezte. Számos külföldi ösztöndíj után a helsinki egyetemen folytatott egyházjogi tanulmányokat. Egy éves amerikai hadifogság után 1947-ben a miskolci jogakadémia tanárává választották, a debreceni egyetemen pedig evangélikus egyházjogból egyetemi magántanári képesítést szerzett. A jogakadémiák megszüntetése után átmenetileg a budapesti egyetem nemzetközi jogi tanszékére kapott beosztást, onnan azonban politikai okokból elbocsátották. Többször fizikai munkát kellett vállalnia és csak a forradalom után tudott ügyvédi bejegyzést szerezni. 1957-ben egy évig Ordass püspök egyházkerületének ügyésze, 1989-től pedig tíz éven át az Ordass Lajos Baráti Kör elnöke. Könyvei, tanulmányai jogi, egyházjogi témakörökkel foglalkoznak, gyakran publikál jogász és egyházjogász példaképeiről. Vladár Gábort atyai barátjaként tisztelte, kitelepítésekor látogatásaival kívánta enyhíteni nehéz sorsukat, sűrű levélváltásuk példaértékű tanúsága az egymás iránti aggódásnak és segítőkészségnek. Ha Vladár Gáborra most valamennyire is méltón emlékezhetünk, az mindenki mást megelőzően Boleratzky Loránd professzornak köszönhető.¹

E szavakkal tette közzé az igazságügyi miniszter, hogy Vladár Gábor emlékére díjat alapít, és azt első ízben egy olyan személynek adja, aki küzdelmes élete során, nehéz történelmi időszakban is megmaradt az igazság védelmezőjének, a bajbajutottak segítőjének.

Boleratzky Loránd személye és munkássága szoros kapcsolatban áll lapunk megszületésével és működésével, hiszen abban az időben indította el az Ordass Lajos Baráti Kör folyóiratunk új folyamát, amikor ő volt a baráti kör elnöke. Számptalan írása jelent meg folyóiratunk különböző számaiban. Egyházjogász tudására és tapasztalataira valamennyien mindig számíthattunk.

Ezért most tisztelettel és szeretettel köszöntjük Boleratzky Lorándot, a Vladár Gábor-díj első tulajdonosát. Isten oltalmazza életét, adjon neki erős hitet, és áldja meg őt élete minden napján! „Áldjon meg téged az Úr, és őrizzen meg téged!” (4Móz 6,24)

A szerkesztőség

1 Trócsányi László: Vladár Gábor, egy majdnem elfelejtett jogász. In Révész Béla (szerk.): *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Budapest, 2015, Igazságügy Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 15.

Tanúhegy. Recenzió a Vladár Gábor emlékkötetről

Révész Béla (szerk.): *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Budapest, 2015, Igazságügyi Minisztérium – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 188 o.

A kommunista diktatúra több mint negyven éve alatt hosszú idő után a keresztyénüldözés ismét az államhatalom célkitűzései közé került. S jöllehet a módszereket tekintve éles különbséget tehetünk a Rákosi Mátyás vezetésével megvalósított sztálini nyers erőszak és a Kádár-rendszerrel fémjelző, gerincet meghajlító gulyáskommunizmus között, az egyházban megkreált ellenségkép mellett azonban a „népi demokrácia” is mindvégig kitartott.

Közhelyszerű megállapítás, hogy minél sötétebb, embert próbálóbb egy korszak vagy szituáció, annál egyértelműbben mutatkozik meg az ember valódi jelleme. Minél nehezebb a hitben, erkölcsben megmaradni, s minél egyszerűbb megtörni, megalkudni, engedni az agresszióknak, mint a kísértések egyik legszörnyűbbikének, annál tisztábban világlik föl a tiszta, erős jellem és

a sziklaszilárd hit. A kommunizmus ilyen időszak volt, a keresztyén ember számára legalábbis mindenképp.

Nem pusztán azért kell tehát a kommunizmus bűneit föltárnunk, hogy igazságot szolgáltatassunk az áldozatoknak, hanem emellett azért

Minél sötétebb, embert próbálóbb egy korszak vagy szituáció, annál egyértelműbben mutatkozik meg az ember valódi jelleme.

is, hogy a hitükben és emberségükben főként magasodó olyan személyiségeket, mint például Ordass Lajos püspök vagy Vladár Gábor felügyelő, példaként állíthassuk a XXI. századi Krisztus-hívők, valamint egész nemzetünk elé.

Vladár Gábor (1881–1972) életéről, munkásságáról mind a mai napig nem készült átfogó, tudományos igényű történeti munka. Sőt, személye egészen a közelmúltig szinte semmilyen történeti kutatás homlokterébe nem került. Annak ellenére, hogy Vladár személyiségének és tevékenységének sokoldalúsága mind a tudomány- és jogtörténet, mind a politikatörténet, mind pedig az egyháztörténet terén igényli a részletes elemzést.

Logtudósként és az igazságügy-minisztérium törvény-előkészítő osztályának vezetőjeként a magyar jogalkotás terén alkotott maradandót, munkásságáért a Magyar Tudományos Akadémia 1939-ben a tagjai sorába választotta. Korának több nagy hatású tudósához – például Szekfű Gyulához, Hóman Bálinthoz vagy Domanovszky Sándorhoz – hasonlóan fontosnak tartotta azt is, hogy önmagát ne pusztán csak a tudomány, hanem nemzete és egyháza szolgálatába állítsa. Hómannal ellentétben azonban Vladár távol tartotta magát a 30-as és 40-es években megerősödő antiszemitizmustól (sőt, 1944-ben zsidókat mentett), Szekfűvel ellentétben pedig sohasem kompromittálta magát a kommunizmus mellett. A Lakatos Géza vezette kormány igazságügyi minisztereként mindent megtett a II. világháborúból való kiugrás előmozdításáért, a Bányai Evangélikus Egyházkerület 1947-ben megválasztott felügyelőjeként pedig Ordass Lajos

püspökkel vállvetve vette föl a harcot az evangélikus iskolák államosítása ellen. Vladárnak a kommunista diktatúra által megtört karrierje, neki és családjának 1951. évi kitelepítése és nyomorba döntése pedig szintén megérne egy részletes esettanulmányt, hiszen sorsának alakulása mintapéldája annak, hogy a sztálini terrort megvalósító Rákosi-rendszer miképpen bánt el az „osztályellenségnek” (Vladár nemesi származású volt és a „Horthy-fasizmus” kormánytisztviselője) számító „veszélyes elemekkel.”

Az Igazságügyi Minisztérium kiadásában és Révész Béla, a Szegedi Tudományegyetem jogász docense szerkesztésében tavaly (2015) ősszel megjelent *Vladár Gábor emlékkötet* hatalmas jelentőséggel bír. Ez az első nagyobb szabású vállalkozás – Vladárnak a Püski Kiadó által 1997-ben kiadott *Visszaemlékezéseim* című emlékiratainak megjelentetése óta –, amely méltó emléket próbál állítani a már-már elfeledett igazságügyi miniszter és kerületi felügyelő életének.

A kötet bemutatására 2015. október 16-án került sor egy, a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium dísztermében megtartott konferencia keretében (a Magyarországi Evangélikus Egyház és az Igazságügyi Minisztérium közös szervezésében), amelyet Vladár Gábor emlékének dedikáltak. A széles sajtónyilvánosság előtt zajló eseményen több, Vladár Gábor életét méltató szónoklat és köszöntő szöveg mellett Mirák Katalin történész, egyházunk tényfeltáró bizottságának vezetője helyezte előadásában a témát szakmai szempontból is mértékadó történelmi kontextusba. Azóta a Magyar Tudományos Akadémia is szervezett Vladár emlékére konferenciát 2016. február 11-én Szegeden. Magát a kötetet sajnos csak erősen limitált példányszámban adták ki, kereskedelmi forgalomba nem hozták, így a kötet nemes célja, Vladár Gábor életének emléket állítani, nem érhet, nem érheti el a kívánt hatást.

A kötet első részét három rövid laudáció alkotja. Ezeknek célja nem az, hogy részletekbe menő s azokban elvesző tudományos történelmi elemzést tárjanak az olvasók elé – érthető módon, hiszen a laudációk írói nem történészek –, sokkal inkább, hogy kaleidoszkópszerű betekintést nyújtsanak Vladár Gábor életének egy-egy fontos, történelmi szempontból jelentős szakaszába s ezáltal egyrészt kiemeljék Vladár egyedülálló személyiségét és munkásságát mind a jogtudomány, mind pedig az evangélikus egyház területén, másrészt megemlékezzenek az őt ért meghurcoltatásokról.

Jóllehet a diplomácia szokásjoga szerint az első szó mindig az egyházat képviselő egyházi személyé, minthogy azonban a kötet kiadója az Igazságügyi Minisztérium, ezért Trócsányi László miniszter esszéjével kezdődik Vladár Gábor méltatása. *Vladár Gábor, egy majdnem elfelejtett jogász* című írásában (11. old.) Trócsányi Vladárnak, a jogtudósnak és a miniszteri székében példaképpül választott elődjének képét rajzolja föl. Külön kiemeli Vladár akadémiai székfoglaló beszédét, amely részletesen összefoglalja a jogalkotással kapcsolatos *ars poeticáját*, amelynek esszenciája, hogy „a jog nem csak az ész, hanem a szív dolga is.” (11. old.) Vladár Gábor úgy vélte, hogy mivel egy megalkotott jogszabály hatással van a társadalomra, ezért nagy körültekintéssel, a jogszabály minden lehetséges következményeinek fölmérésével, meg-

Méltó emléket próbál állítani a már-már elfeledett igazságügyi miniszter és kerületi felügyelő életének.

felelő háttér- és kutatómunkával szükséges azt előkészíteni, annak érdekében, hogy a kívánt hatást érhessük el. Példának okáért – írja Vladár nyomán Trócsányi –, ha a parasztbirtokok elaprózódásának megakadályozása végett szeretnénk törvényt alkotni, a jogalkotónak föl kell mérnie a parasztság vagyoni, társadalmi, erkölcsi viszonyait, megvizsgálva, hogy a megalkotott jogszabály milyen mellékhatásokkal járhat. Nem vezet-e például a gyermekvállalási kedv csökkenéséhez? Nem teszi-e tönkre a családi viszonyokat? Mindemellett pedig a megalkotandó jogszabályt meg kell feleltetni a nemzeti eszméknek, vagyis olyan törvényeket kell alkotni, amelyek illeszkednek a nemzet karakteréhez, szellemi és lelki világához, nehogy a nemzet idegen testként kivesse magából. Végül a jogszabálynak, Vladár szerint, magától értődő módon meg

Olyan törvényeket kell alkotni, amelyek illeszkednek a nemzet karakteréhez, szellemi és lelki világához.

kell felelnie az általánosabb emberi eszmének, a keresztyén erkölcsnek is. Ezt a szempontot különösen válságos időkben kell mindenképp szem előtt tartani, mert ekkor még könnyebben nyerhet teret a társadalomra káros machiavellisztikus elv. Trócsányi László írása végén bemutatja az

által, mint igazságügyi miniszter által, a kötet megjelenésével egy időben alapított Vladár Gábor-díjat, amelynek első díjazottja Boleratzky Loránd egyházjogász, az Ordass Lajos Baráti Kör korábbi elnöke.

A következő laudációt – *Vladár Gábor emlékezete* címmel (17. old.) – maga Boleratzky írta. Amellett, hogy bemutatja Vladárhoz fűződő baráti kapcsolatát, valamint azt a kálváriát, amelyet annak érdekében járt végig, hogy Vladár Gábor emlékezete méltó helyre kerülhessen, a három laudáló közül ő vállalta a feladatot, hogy valamivel átfogóbb módon ismertesse meg Vladár Gábor életét és magát Vladár Gábort az olvasóközönséggel, azáltal, hogy – bár nagyon röviden – ismeretterjesztő jelleggel bemutatja az életrajzát. Olvasói szemszögből Boleratzky írása talán a legérdekesebb és a legértékesebb, hiszen ő Vladár Gábor „tanítványaként” és személyes ismerőseként hiteles szemtanúja a vele történt eseményeknek. Vladár kitelepítésének ideje alatt (1951–1953) rendszeresen levelezett Boleratzkyval, aki írásában ezt a levelezést ezen keresztül a Vladár család nehéz sorsát is bemutatja. Bensőséges és megrázó közelségből szembesülhetünk a hetvenéves Vladárnak és családjának nyomorúságos helyzetével. A korosodó családfő vezetésével kemény, kétkezi munkával kellett magukat az éhhaláltól megmenteni, hiszen Vladár nyugdíját az állam teljes egészében megvonta. A megpróbáltatások ellenére – levelei tanúsága szerint – soha nem csüggedt el, nem panaszkodott. Sohasem hagyta el bizakodása és hite. Egyik levelében így fogalmaz: „Ha egy élet becsületes munkájával elért, öregségében megszerzett szerény, de gondtalan életszintre gondolok, amit elvesztettünk, akkor nagyon sok mindent nélkülözünk, ha azonban arra gondolok, hogy a jó Isten végtelen irgalmasságából a sors mostohasága ellenére is megvan a mindennapi kenyereünk s a hitben meggazdagodtunk, akkor semmire sincs szükségünk.” (54. old.).

Fabiny Tamás, az Északi Evangélikus Egyházkerület püspöke vállalta, hogy az egyház részéről méltatja Vladár Gábort, jóllehet Vladár felügyelősége színterének, a Bányai Evangélikus Egyházkerületnek nem az Északi, hanem a Déli Evangélikus Egyházkerület a jogutóda. Az ő

írása: „Isten kegyelméből megfutott pályám folytonos”) a harmadik és egyben utolsó laudáció (31. old.). A teljesség igénye nélkül Fabiny a budavári gyülekezet levéltárában őrzött, könnyen elérhető Vladár-féle kéziratkegyéből szemezget. Az esszé egy fajta párbeszédszerű kommunikáció Vladár Gábor különböző beszédeiből szó szerint idézett szöveg és Fabinyak az ezekhez írt kommentárjai között. Bár Fabiny írását négy kisebb alfejezetre osztja (*Egyház és állam, Az egyház társadalmi szerepe, Vallásszabadság, Befejezés*), valójában mindegyik Vladár Gábornak az egyház és állam közötti ideális kapcsolatról és annak különböző aspektusairól alkotott véleményéről szól. Fabiny esszéjének olvasása nyomán kitűnik, hogy jogi végzettsége mellett Vladár milyen mélyen biblikus és lutheri alapokon áll, s hogy teológiai téren is kimagasló a műveltsége. Ahogy az 1940-es évek során az állam egyre inkább haladt a totalitás felé, Vladár egyre több beszédében foglalkozott az egyház és az állam viszonyával. Úgy vélte, hogy „nincs más totalitás, mint a krisztusi totalitás” (33. old.), épp ezért az egyház nem válhat az állam elvtelen kiszolgálójává, politikai eszközévé. Az egyház tartsa magát távol a politikától, az állam pedig támogassa az egyházat és a vallásszabadságot, mert ez az ő jól fölfogott érdeke is, hiszen az egyház társadalmi felelősségre, tisztességre és becsületre neveli az embereket.

A kötet második, terjedelmesebb része dokumentumközlés. Révész Béla szerkesztő hat különböző fejezetben, szétosztva közöl Vladár Gáborhoz részben vagy egészben kötődő forrásokat. Sajnos azonban a forrásközlés fölépítésének szisztémája, a fejezetek sorrendje, a forrásközlésre, szöveggondozásra vonatkozó szerkesztői elv, valamint hogy miért épp azok a dokumentumok kerültek a válogatásba, amelyek belekerültek, – ezekre vonatkozó szerkesztői bevezető híján – nem mindig derül ki világosan.

Az esszé egy fajta párbeszédszerű kommunikáció.

Az első forrásközlő fejezet *Vladár Gábor igazságügyminisztériumi tevékenységét* hivatott bemutatni (39. old.). Itt azonban mindössze a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján található Magyar Távirati Iroda digitalizált könyvanyagának Vladárra vonatkozó bejegyzéseit olvashatjuk az eredeti dokumentumokról készült színes fényképmásolatok formájában.

A következő fejezetben (51. old.) találkozhatunk a legszemélyesebb és egyben talán legizgalmasabb forrásanyaggal. Itt olvashatjuk Vladár Gábornak Boleratzky Lorándhoz írott, fentebb már említett leveleit – pontosabban egy abból való válogatást –, valamint Marcsek Jánossal, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspökhelyettesével folytatott néhány levélváltását is (78. old.). A levelek betekintést nyújtanak Vladárék mindennapi életébe, kitelepítésük embertelen körülményeibe, helyzetük 1953 utáni fokozatos javulásába. Megrendítő, hogy a rengeteg nehézség és nélkülözés ellenére az egykori felügyelő leveleiben milyen gyakran vallja meg hitét, és ad hálát Istennek.

A *Dokumentumok* címet viselő következő fejezet (87. old.) válogatást nyújt Vladár életének állomásaihoz valami módon kapcsolódó dokumentumokból. Az első forrásközlő fejezethez hasonlóan itt is találunk számos, az igazságügy-minisztériumi tevékenységéhez kapcsolódó iratot.

Külön fejezeteket képez Vladár akadémiai székfoglaló beszéde (*Tudományos munka-e a jogszabály-előkészítés*) (137. old.), valamint a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudo-

mányegyetem által rendezett, 1935-ös díszdoktorrá avatásán elhangzott beszédek is (*Beszédek Vladár Gábor Honoris Causa doktorrá avatása alkalmából*) (161. old.).

A kötet végén egy válogatást találhatunk Vladár Gábornak a szerkesztő által fontosabbnak tartott előadásainak, beszédeinek, publikációinak címeiből (169. old.). Ezt egy rövid fényképgyűjtemény követi, amely Vladár életének pillanataiból szemezget (179. old.). Legvégül a Trócsányi László igazságügyi miniszter által alapított Vladár Gábor-díj létrehozásáról szóló rendeletet olvashatjuk (187. old.).

Az emlékkötet – amint láthattuk – kiemeli azokat a fontos momentumokat, csomópontokat, amelyek mentén Vladár Gábor életének és munkásságának átfogó elemzése, személyének történelmi értékelése és kontextusba helyezése jövőbeni tudományos kutatások során lehetővé válik – remélhetőleg előbb-utóbb egy részletes életrajzi monográfia formájában. A *Vladár Gábor emlékkötet* épp ezért tehát kiemelkedő fontossággal bír, hiszen megteszi az első határozott lépést afelé, hogy Vladár mindaddig méltatlanul elhanyagolt emlékét az őt megillető helyre emelje, hogy mindannyiunk számára példaképül szolgálhasson.

A Keresztyén Igazság folyóirat kiadójaként szeretettel emlékeztetjük azon olvasóinkat, akik idén még nem utalták át az előfizetési díjat, hogy ezt ne halasszák tovább.

Februárban mindenkinek küldtünk egyenleg-értesítőt, amelyben közöltük az esetleges elmaradásokat is. Kérjük tisztelt előfizetőinket, aki ezt még nem tette meg, hogy a leve-lünkben foglaltaknak megfelelően szíveskedjenek eljárni.

Alapítványunk közel 500.000,- Ft hátralékot tart nyilván, néhányan még a 2011-es előfizetési díjjal is elmaradásban vannak. Ezt nagyon nehezen tudjuk fi nanszírozni. Befizetését teljesítheti a februárban küldött csekken, de átutalással is a 10700732-49912407-51100005 bankszámlaszámra. A közleményben tüntesse fel a nevét és az „előfizetés” szót. Köszönettel az *Ordass Lajos Alapítvány kuratóriuma*

Előfizetői toborzó akció

Kedves Olvasónk!

Lapunk szolgálatát hosszú távon akkor tudja betölteni, ha sikerül bővíteni az előfizetők számát. Olvasótáborunk növelése érdekében előfizetői toborzó akciót hirdetünk az alábbi feltételekkel. Ha Ön ajánlja lapunkat egy ismerősének, aki előfizetőnk lesz, és aki megrendelésén feltüntetni az Ön nevét, akkor Ön 2017-ben ingyen juthat hozzá a 4 lapszám tartalmaz olvasnivalóhoz. Ezen kívül mindenkit, aki új előfizetését 2016-ban jelzi, megaján-dékozunk Botta István: *Dévai Mátyás, a magyar Luther* című könyvével.

Előfizetési szándékot a következő címen lehet jelezni: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7., vagy a pal.zaszkaliczky@t-online.hu e-mailcímen.

Szerkesztőségünk postájából

Az előző, 2016. 1. számunkban megjelent Egy talányos névsor című íráshoz kapcsolódó reflexiókat közöljük az alábbiakban. Keveházi László hozzászólása még a megjelenés előtt, a kézirat olvasása után született, Pintér Károlyé pedig – túl az eredetileg felvetett témán – minden bizonnyal sokak számára szolgál egészen új információkkal.

A szerkesztő

2016.01.19. 9:00 keltezéssel, Keveházi László írta:

Kedves János!

Igazán megdöbbsentett írásod! Ilyesmire én nem gondoltam! Most sejtem, hogy egy-egy kollokvium után miért biztatott Karner Károly a teológia művelésére, továbbtanulásra. És miért biztatott Wiczán Dezső is (beszélt Karner Károllyal?) az egyháztörténet további tanulmányozására. S ha már itt tartunk, elárulom, hogy öt év alatt egyetlen jót kaptam Ferdinánd Pista bácsitól, amikor arra biztatott, hogy csatlakozzam tanítványaihoz. Mondtam: nem. „Akkor jó” – mondta. De még a végzés idején is miért akart Pröhle Károly (?) lebeszélni házasságkötésemről, és ösztöndíjra biztatott. De még egyszer: ezeket nem sejtettem! Munkádat köszönve köszöntelek: K. Laci

2016.04.02. 17:04 keltezéssel, Reuss András írta:

Kedves János!

Bár nem vagyok a cikkedben megszólítottak között, engedd meg, hogy megosszam Veled feltételezésemet.

Karner Károly tanítványa voltam 1956 és 1958 között. Ebben a szűk két évben, mert nem is volt egészen 24 hónap október 23-a és Ordass Lajos elmozdítása között, ismételten hallottunk arról, hogy majd külföldi ösztöndíjakat kap egyházunk. Nem tudok arról, hogy konkrét ösztöndíjkérelmig eljutottak volna az illetékesek. De amikor arról volt szó, természetesen nem hivatalosan („folyosói beszélgetésekben”), de professzoraink és a hallgatók között, akkor azok a nevek kerültek szóba, amelyeket írásodban megnevezel. A névsor ezért nemcsak az utódok névsora lehet, amint Te nem egészen alaptalanul feltételezed, bár szinte mindegyikük még csak húszas évei elején járt Karner dékánása idején, hanem inkább azok névsora, akiknek elsősorban kellene felkészülniük, és akiket egy külföldi ösztöndíjjal fel kellene készíteni arra, hogy utódok legyenek.

Kíváncsi vagyok, hogy a három megszólított miként reagál felvetésemre.

Testvéri üdvözlettel,
András

2016.04.11. 18:25 keltezéssel, Ittész János írta:

Kedves András!

Nem feledkeztem el a válaszadásról, de több oka is van annak, hogy mostanra maradt. A késlekedésért megértésetet kérem.

Mindenekelőtt köszönöm hozzászólásodat. Erre mindjárt visszatérek, de előtte jelezniem kell, hogy a három „megszóltott” közül eddig csak Keveházi Laci reagált, de ő inkább csak meglepetését jelezte, érdemi információt nem közölt. Én pedig azért nem kérdeztem meg a cikk megjelenése óta külön őket, mert az előkészítés fázisában több e-mail-váltásom és telefonbeszélgetésem is volt velük. Be kell vallanom, hogy abban azért „rejtélyeskedtem”, hogy kérdéseimmel miért keresem meg őket. Ti csak annyit tettem világossá számukra, hogy a listán szereplők tanulmányi ideje felől érdeklődöm tőlük, jelezve, hogy majd valami ebben a kérdésben megjelenik a Keresztyén Igazságban.

A tanulmányi idő az a pont, ahol az észrevételekben nagyon is megalapozottnak és jogosnak tűnő kiegészítés ill. korrekció további kérdést vet fel – legalábbis számomra. Ez pedig Alpár Geyza nevének szereplése a listán. Amennyire sikerült – inkább több mint kevesebb utánjárással – megtudnom, ő ’53 után kikerült az egyházi látótérből, s csak a rendszerváltás táján került újra vissza. Akkor hogyan szerepelhet egy ’56–’58 között keletkezhetett, számba jöhető stipendiánsokat felsoroló listán a neve? Vagy egyes professzorokkal, talán éppen Karner Károllyal továbbra is kapcsolata volt, sőt adott esetben számítottak volna is rá? Mindenesetre ennek nem találtam a nyomát, ami persze korántsem jelenti azt, hogy ilyesmi nem volt. Talán valaki tud még erre a kérdésre válaszolni...

Az azért fontos az egészben, hogy akár az általam feltételezett időben, akár az Általad említettben, a tudatos utódkeresés, -nevelés szándékának a dokumentuma lehet ez a „talányos névsor”.

Végül engedélyet kérem, hogy hozzászólásodat, kiegészítésetet a legközelebbi számban közöljük.

Testvéri köszöntéssel:

János

2016.04.12. 19:31 keltezéssel, Reuss András írta:

Kedves János!

Abban az időben, amiről írtam (1956–1958) és a névsorban szereplő neveket vagy azok némelyikét hallottam, ez természetesen csak afféle hangos gondolkodás volt professzoraink részéről. Valószínű, hogy Alpár Geyza neve nem hangzott el, és én ezért nem jegyeztem meg, mert emlékezetem szerint csak a rendszerváltás után találkoztam tudatosan a nevével.

Az utánpótlás tudatos keresésének és felkészítésének szándékát mindenképpen tanúsítja a tá-
lányos névsor.

Nem hiszem, hogy észrevételeimnek jelentőséget kellene tulajdonítani, de ha akarsz, említsd
meg.

Testvéri köszöntéssel,

András

2016.04.23. 17:07 keltezéssel, Pintér Károly írta:

Kedves János!

A Ker. Igazságban megjelent írásod „felvillanyozott”. Nem véletlenül. Karner feljegyzése az én
számomra is meglepetés volt. Közel 160 oldalon írtam én is a teológus éveinkről. Írásod és
Karner feljegyzése új szempontokat ad a soproni évekhez.

A mi évfolyamunk – az 1930-ban születetteké – volt 1948/49-ben a legnépesebb.

Negyvenen felül jelentkeztünk a Teológiára, és öt év múlva 24-en végeztünk. Ebből a csapat-
ból még 12-en élünk. Öten vagyunk 30-asok: Cserháti, Madocsai, Takácsné Kovácsházi Zelma,
Zsigmondy Árpád és jómagam. (Zsigmondyval az első négy osztályt együtt jártuk a Deák téri
gyülekezet elemi iskolájában.) Heten egy-két évvel idősebbek: Gémes István, Kovács Pál, Fehér
Károly, Pintér János, Sárkány Tibor, Kinczler Irén, Szitáné Bérczi Margó.

Egyetértek veled: Karner feljegyzése 1950/51 tanévre tehető.

Karner feljegyzése azért lepett meg, mert a felsorolt hét teológus kivétel nélkül a lelki ébre-
dés és az evangélizációs mozgalom által érintett személy. Egyedül Alpár Geyza látszik kilógni a
sorból. Geyza egy szemeszterben ugyan szobatársam volt, de nem emlékeztem már arra, hogy
miként került a Teológiára. Most újra elolvastam az „aranydiplomás kötetüket” és benne Alpár
írását („Hívásodra indultunk” 119–124 lp). Karner nem véletlenül vette figyelembe őt is.

Tehát kivétel nélkül mind a heten a „pietistákhoz” tartoztak, vagy ha úgy tetszik – a „habosok-
hoz”. (Ezt az elmarasztaló, gúnyos jelzőt mi a Deme–Fábri–Roszík triótól örököltük. Állítólag
őket nevezték el „habosoknak” először a Teológián, mert olyan hévvel és elánnal képviselték a
hitüket és meggyőződésüket, hogy az inkább taszított, mint vonzott. Mi ezt a jelzőt vissza-
sítottuk.)

A mi népes évfolyamunkkal – és a még utánunk következő két évfolyammal – olyan sok élő
Krisztus-hitű fiú és leány került a Teológiára, hogy annak teljesen megváltozott a légköre.
Az evangéliumiak kerültek túlsúlyba, és ők határozták meg az intézet életét.

Tulajdonképpen két meghatározó és hangadó csoport szerveződött az ifjúság között. Az első
csoport az úgynevezett Evangélikus Evangélizáció mozgalmának a hátterével és kapcsolataival
rendelkezett. Ők voltak az úgynevezett „nyitott közösségek”, ahogyan akkor neveztük őket.

Ennek a csoportnak lelkes, fáradhatatlan mozgatója és szervezője Labossa Lala volt. Felszentelése után Fabiny Tibi vette át a szerepét. Karner listájában ketten vannak ebből a csoportból: Cserháti Sanyi és Fabiny Tibi.

A másik csoport a mi radikális, úgynevezett „zártközösségi” csapatunk volt. Ez a „zártközösség” azt jelentette, hogy

a/ nem lehetett a közösség tagja, csak az, aki emberi megítélés szerint – természetesen amennyire ez egyáltalán lehetséges – élő hitben jár.

b/ fegyelmezett, rendezett életet él, és törekszik a megszentelődésre. Ebből a zártközösségi csoportból [csak egy valaki] vált el a feleségétől! Ismerem az esetet. Sajnos, nemigen látszott más megoldás.

(1948-ban még léteztek az egyesületek. A mi csoportunk háttér-egyesülete az 1881-ben USA-ban alakult CE mozgalom volt. Magyarországon Szikszai Béni és Sréter Ferenc vezették ezt a spirituális kegyességi mozgalmat... A mozgalom jelszavát fejezi ki a két betű: **Christian Endeavour**. Németországban: **EC**, azaz **Entschieden**es **Christentum**. Az úgynevezett „közösségi mozgalom” tartozott ehhez a szövetséghez. Évtizedekig meghatározó személyisége volt ennek a mozgalomnak Ernst Modersohn lutheránus lelkész. A DDR-ben nem voltak betiltva. Magam is jártam Thüringiában két konferencián telepükön is.)

c) gyakoroltuk az „egyházfegyelmet”.

d) a közösségnek nem csak teológus tagjai voltak. (Közel 20-an voltak a teológusok.) De volt köztünk erdészhallgató, tanársegéd, szakközépiskolai tanár, biztosítási ügynök, egészségügyi dolgozó, háziasszony.

Másfél évig özv. Urbán Ernőné lakásán jöttünk össze, majd Budaker Oszó bácsi egy gyülekezeti helyiséget engedett át, amit ugyancsak másfél évig használtunk. Karner a „zártközösségi-ekből” négy személyt nevez meg: Alpár, Bodrog, Keveházi és Zsigmondy.

A hetedik Dóka Zoli, nem tartozott egyik „szekértáborhoz sem”. Pontosabban a dunáninnyi teológusok köréhez igen, melyet Szabó Lószef püspök hívott létre. De ez a csoport (hét személy) nem rendszeresen, hanem alkalmasszerűen jött össze.

2. Amikor 1948-ban Sopronba kerültünk, akkor a MEFESZ körüli viták és a professzorok (Deák, Kiss) elleni támadások tartották izgalomban az ifjúságot. Ez utóbbiban tájékozatlanok voltunk, nem ismertük még a Pálly által szított hangulatot, illetve annak igazi háttérét. A MEFESZ (baloldali ifjúsági szövetség) megalakítása ellen azonban igen keményen harcoltunk. Személy szerint Rédey Palival (akkor még Röder Palival) és néhány cimborájával. Ők akkor már helyezkedtek. Keresztül is vitték az akarataikat.

Ha Karner tudott is erről, nem hiszem, hogy ez befolyásolta a jegyzék összeállításánál.

Azt kellett neki és a többi tanárnak is észrevennie, hogy ezek az „ébredésiek” örömmel és szeretettel foglalkoznak a teológiával. Szentnek tartják! Az óráknak valóban nem passzív hallgatói voltunk. Záporoztak a kérdéseink a tanáraink felé. Teljes egzisztenciánkkal foglalkoztunk a stúdiómainkkal. Nem akarom idealizálni az évfolyamunkat vagy az akkori helyzetet, de amit

leírtam, azok tények. Természetesen ez azokra vonatkozik, akik be is fejeztük a tanulmányainkat a Teológián.

3. Lehetséges, hogy amikor Karner ezt a feljegyzést készítette, akkor előtte tájékozódott. Nem emlékezem ugyanis, hogy neki személyes kapcsolata lett volna diákokkal. A Teológián ő volt „a tekintély”. Szakterületén állandóan dolgozott. Alaposan készült az óráira. Komolyan vette a feladatát. 1950-ben jelent meg a János ev. kommentárja. A háború után ez volt a legjelentősebb kiadványa egyházunknak. A kézirat lektorizálásánál Táborszky Laci negyedéves teológus segített neki. De állandóan dolgozott a kortörténeti munkáján, majd a Jelenések könyvének a magyarzatán. Pesten ennek az anyagát hallgattuk tőle az óráin. (Szépfalusi Pista – aki szintén a zártközösségünk tagja volt –, ezt az intertestamentális korszak életét bemutató írását adta ki Karnernek *Kovács Károly: Hellenizmus, Róma, zsidóság* címen 1969-ben, és 1974-ben *Apokalipszis* címmel Karner Jelenések kv. magyarzatát. Pista mint „könyvkiadó” ezekkel a kötetekkel és az Ordass anyag kiadásával felbecsülhetetlen nagy szolgálatot tett.)

Úgy gondolom, hogy Alpár Geyzát illetően Budaker Oszkár adhatott Karnernak tájékoztatást. Erre lehet következtetni Alpár írásából. (Alpár hat évvel volt idősebb, mint mi. Rendkívül okos és művelt tag volt. Gyönyörűen hegedült ő is, mint Dóka, és verseket is írt. Bodroggal versenyeztek, hogy melyikük tudja a francia költőket szebben és pontosabban visszaadni a magyar fordításban.)

A többieket illetően pedig Sólyomnál tájékozódhatott. Azért gondolom ezt, mert őt izgatta, érdekelte a teológusok fejlődése mind lelki, mind teológiai szempontból. Korábban Podmaniczky volt sok teológus lelki gondozója. De bennünket csak egy évig tanított, és már nagyon beteg volt. Pálfy és Ferdinánd körül volt egy-egy kisebb teológus „tanítványi csoport”. De rájuk nemigen gondolhatott Karner, mert azok a fiatalok más érdeklődésűek voltak. A teológia csak részben izgatta és foglalkoztatta őket. Sólyom viszont foglalkozott velünk. Például néhányunkat a lakására hívott meg „esti beszélgetésre”. A „nyitott közösségiek” közül Cserhátira és Fabinyra emlékezem. Tőlünk – a „zártaktól” – Simonfay Feri, Zsigmond Árpai és én vettünk részt ezeken az alkalmakon. Sólyom felvetett egy témát, és a vita alatt állandóan jegyzetelt. Két vagy három nap múlva azután megkaptuk tőle a vita „jegyzőkönyvét”.

Amire örömmel emlékezem vissza: a nyitott és a zárt csoport között nem volt feszültség vagy ellentét, rivalizálás. Ha bizonyos kérdésekben el is tért egymástól a véleményünk, a legnagyobb egyetértésben és szeretetben tudtunk együtt lenni, és adott esetben együtt szolgálni. S ez nemcsak a Teológia zárt falai között volt így, hanem akkor is, amikor kikerültünk a nagy „ÉLETBE”.

Ne haragudj, hogy ilyen hosszsan írtam és igénybe vettem figyelmedet.
Budapest, 2016.04.24.

Szeretettel: Pintér Károly

Summary

We open our summer issue with a sermon from **Lajos Ordass** which is still in manuscript form. This time it is about the elevated happenings of Pentecost.

In our Studies column we first bring the first part of the lecture of **Salamon Kamp** given at the Luther-conference. It is uplifting to read how Luther's theology is shown through Bach's music.

Next we bring a critical writing from **Péter Zászkaliczky** about a previously published book. Finally **József Tubán** describes the correspondence between Luther and his elder mental leader Staupitz, and through the letters their relationship. The study clearly shows their liking towards each other, and – as a consequence of what happened to them – how their relationship got weaker, and finally ceased all together.

Beside the studies we greet **Lóránd Boleratzky**, the earlier president of the Ordass Lajos Circle of Friends from the occasion of him receiving - among the first ones - the **Vladár Gábor** prize founded by the minister of justice. Beside this we bring the work of **Gergely Isó** which is a report on the *book about Gábor Vladár*.

Finally our readers can read some letters from our mailbox.

We also bring a surprise in this issue: the hymn from **Zoltán Dóka and László Scholz** titled *To the Ill-treated* which could be read in our previous issue in manuscript form comes now as an attachment which can be taken out of the periodical – to be used in the family or in the congregation.

We wish blessed reading moments and hours in the peaceful time of the summer season!

Zusammenfassung

Unsere Sommerausgabe fängt mit der in Manuskript erhalten gebliebenen *Kanzelrede* von **Lajos Ordass** an. Diesmal predigt er über das majestätische Ereignis vom Pfingstfest.

Unter unseren Studien veröffentlichen wir zuerst den ersten Teil des Vortrags von **Salamon Kamp**, der auf der Luther-Konferenz dargeboten wurde. Es ist erhehend und entzückend zu lesen, wie der Verfasser die Theologie von Luther in der Musik von Bach darstellt.

Dann bringen wir eine Kritik von **Péter Zászkaliczky** über ein früher veröffentlichtes Buch. Am Ende stellt **József Tubán** die Korrespondenz zwischen Luther und seinem geistigen Vater, Staupitz, und durch die Briefe ihre Beziehung dar. Aus der Studie geht ihre Liebe gegeneinander hervor, und wie ihre Beziehung wegen der ihnen geschehenen Vorkommnisse schwächer geworden und eingeschlafen ist.

Neben den Studien gratulieren wir dem ehemaligen Vorsitzenden des Lajos-Ordass-Freundenkreises **Lóránd Boleratzky**, der als erster den vom Justizminister gegründeten **Gábor-Vladár-Preis** erhalten hat. Daneben veröffentlichen wir die *Rezension* von **Gergely Isó** über das *Buch von Gábor Vladár*.

Schließlich können unsere *Leser Briefe* aus unserer Post lesen.

In dieser Nummer finden Sie auch eine Überraschung: das in unserer letzten Nummer gebrachte Lied von **Zoltán Dóka und László Scholz** „*An den Misshandelten*“ geben wir Ihnen als ausnehmbare Beilage, um im familiären oder gemeindlichen Kreis singen zu können.

Wir wünschen Ihnen für die Sommer- und Urlaubszeit und in der Kühle des Zuhauses gesegnetes Lesen!



A Bántalmazotthoz

Dóka Zoltán (1929 – 2000)

Jé - zu - som, te bán - tal - ma - zott, Meg - fe - nyí - tett, cson - tig a - szott,

5

Füg - gesz a fán, a szö - ge - ken. Kí - nod - hoz a szót nem le - lem.

9

Lel - ked is hány tö - vist ka - pott: E - gész vi - lág rá - gal - ma - zott!

13

Vi - lág bü - nét meg - val - la - ni, Hon - nan, hon - nan ve - gyem a szót?!

Scholz László (1911 – 2005)

A bántalmazotthoz*

- Scholz László verse -

Jézusom, te Bántalmazott,
megfenyített, csontig-aszott,
függesz a fán, a szögeken –
kínodhoz a szót nem lelem.
Lelked is hány ütést kapott,
egész világ rágalmazott.
Világ bűnét megvallani
honnan, honnan vegyem a szót?

Hogy mi lehessünk bántatlan,
te bántódtál, ó ártatlan.
Elzengeném köszönetem,
de a méltó szót nem lelem.
Én vétkeztem s te vagy halott,
te megölt – én oltalmazott!
Amit érzek, elmondani
honnan, honnan vegyem a szót?

Nagy a titok, felettébb nagy:
merő seb vagy, csupa vér vagy...
Kiáltanék, de nem merem
megtenni s a szót sem lelem.
Ó szeplőtlen fogantatott,³
Ádám bűne rád származott!
E zord talányt megoldani
honnan, honnan vegyem a szót?

Némán nézem keresztedet,
én Jézusom, s úgy reszketek
hallgatagon, szótalantul,
mint aki a csendben tanul.
Ha akarnék is szólani,
honnan, honnan venném a szót?
Nincs más, térdet kell hajtani
előtted, ó Bántalmazott!

(1960)

* Az ének történetéhez lásd a Keresztyén Igazság 2016/1. számát, a 109. szám 16. oldalát.

Luther Márton

Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését?*

„Amikor megláttuk bűneinket és egészen kétségbe estünk önmagunk fölött, ügyelnünk kell arra, hogy a bűnök ne maradjanak így a lelkiismeretünkben, mert ez bizonyosan nem vezetne máshoz, mint merő kétségbeeséshez. Hanem miként Krisztusból eredt bűneink felismerése, úgy kell azokat újra órá vetnünk, hogy lelkiismeretünk megszabaduljon tőlük. Vigyázz, hogy ne tégy úgy, mint azok a bolondok, akik engedik, hogy bűneik szívükben mardossák és emésszék őket, miközben arra törekednek, hogy jócselekedeteik által vagy az elégtételek utáni futkosással, illetve bűnbocsánat hajszolása révén büntelenné váljanak, holott ez lehetetlen. [...]

Te azonban vesd most már bűneidet magadról Krisztusra úgy, hogy erősen hidd: az ő sebei és szenvedései a te bűneid, és ő azokat hordozva megfizet értük. [...]

Mert ha bűneinket nem vetjük Krisztusra, hanem eltűrjük, hogy szívünkben maradjanak, és lelkiismeretünkben szóhoz jussanak, akkor sohasem szabadulunk meg tőlük, mert egyre erősebbek lesznek, és örökké elevenek maradnak. Ha viszont azt látjuk, hogy bűneinket Krisztus hordozza, és le is győzi azokat feltámadása erejével – ha ezt mi bátran hisszük – akkor bűneink valóban halottak már és meg vannak semmisítve. Végteére is Krisztuson nem maradhattak életben. Az ő feltámadása elnyelte őket. A feltámadott Krisztuson a bűn többé már nem képes sebet ejteni és már semmilyen gyötrelmet sem okozhat neki. Bűn nem érintheti többé úgy, hogy nyomot hagyjon rajta. Ezért mondja Szent Pál Rm 4,25-ben, hogy Krisztus meghalt bűneinkért és feltámadt megigazulásunkra, azaz szenvedésében tette ismertté és így fojtotta meg minden bűnünket, feltámadásával pedig igazzá tesz minket és szabaddá minden bűntől, ha csakugyan hiszünk benne.”

* Luther Márton: *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését? In uő: Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését? Így imádkozzál! Egyszerű útmutató az imádkozásra.* Budapest, 1997. Magyarországi Luther Szövetség, 14–15. /Magyar Luther füzetek, 6./

E számunk szerzői

† Dóka Zoltán lelkész – Hévizgyörk
Isó Gergely történész – Veszprém
Dr. Kamp Salamon karmester, egyetemi
tanár – Budapest

† Ordass Lajos püspök – Budapest
† Scholz László lelkész – Budapest
Tubán József lelkész – Csorna
Zászkaliczky Péter ny. lelkész – Fót

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A **keresztyén igazság** előfizetési díja: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Nyári számunkat **Ordass Lajos** kéziratban megmaradt *igehirdetésével* kezdjük. Ezúttal pünkösd ünnepének fenséges eseményéről prédikál.

Tanulmányaink között először **Kamp Salamon** Luther-konferencián elmondott előadásának első részét közöljük. Felemelő és gyönyörködtető olvasni, ahogy a szerző Luther teológiáját Bach zenéjében bemutatja.

Ezután egy kritikát közlünk **Zászkaliczky Péter** tollából egy korábban megjelent könyvvel kapcsolatban. Végül **Tubán József** mutatja be Luther és lelki atyja, Staupitz levelezését, s a leveleken keresztül kettőjük kapcsolatát. Felsejlik a tanulmányból egymás iránti szeretetük, s a velük történt események miatt kapcsolatuk gyengülése és megszűnése.

A tanulmányok mellett *köszöntjük Boleratzky Lorándot*, az Ordass Lajos Baráti Kör egykori elnökét, abból az alkalomból, hogy megkapta az igazságügyi miniszter által alapított Vladár Gábor-díjat elsőként a jutalmazottak közül. Emellett

Isó Gergely munkájaként közöljük a *Vladár Gáborról szóló könyv recenzióját*. Végül *postánkból* érkezett leveleket olvashatnak Olvasóink.

E számunkban meglepetéssel is szolgálunk: **Dóka Zoltán és Scholz László** *A Bántalmazotthoz* című, előző számunkban kéziratban megjelent énekét, kivehető mellékletben közöljük, hogy családi vagy gyülekezeti körben lehessen énekelni.

Áldott olvasgatást kívánunk a nyári pihenő, a nyaralás idejére s az otthon hűvösében!